
C
Heusde

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
VE
RI
TAS

VAN HEUSDE,

ALS

GESCHIEDKUNDIGE

EN ALS

PAEDAGOOG TOT DE GODGELEERDHEID,

GESCHETST

DOOR

H. J. ROYAARDS.

UTRECHT,
BIJ ROBERT NATAN, AKADEMIE-BOEKHANDELAAR.
1840.

VAN HEUSDE,

ALS

GESCHIEDKUNDIGE

OP HET

PAEDAGOOG TOT DE GODGELEERDHEID,

GESCHETST

DOOR

H. J. ROYAARDS.

UTRECHT,
BIJ ROBERT NATAN, AKADEMIE-BOEKHANDELAAR.
1840.

Luckio suo
Col. Gott. celeberr.
amicus R.

:USDE,

:RDHEID.

:RDS.

)

PH. WILL. VAN HEUSDE,

GESCHETST ALS

GESCHIEDKUNDIGE

EN ALS

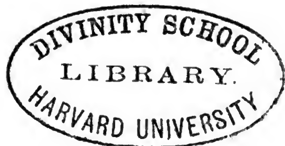
PAEDAGOOG TOT DE GODGELEERDHEID.

IN TWEE VOORLEZINGEN

DOOR

HERM. JOH. ROYAARDS.

UTRECHT,
ROBERT NATAN,
AKADEMIE-BOEKHANDELAAR.
1840.

Sedert ik hem ten grave heb zien dalen, heb ik niet opgehouden aan hem te denken. Met hem te zijn, en steeds van hem te leren, was mij een waar en bestendig genoegen in mijn leven.

VAN HEUSDE *over* DE RHOER.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN.

AAN

DEN VRIEND MIJNER JEUGD,

N. C. KIST.

Met bevreemding ziet gij welligt, deze bladen opslaande, uwen naam hier aan het hoofd staan. Die onverwachte ontdekking zij U niet onaangenaam, beste vriend! — Ik toch gevoelde daaraan behoefte, toen ik dezer dagen deze eenvoudige hulde aan onzen onvergetelijken Leermeester en Vriend aan de drukpers overgaf. Van Heusde *immers was voor ons beiden het middenpunt van zoo vele gesprekken en van zoo vele herinneringen! en als zij ons ontrukt worden, (dacht ik daarbij) aan wie wij onze gemeenschappelijke vorming te danken hebben, waarlijk dan voegt het innig vereende vrienden zich naauwer en naauwer aan elkander aan te sluiten. En ziet! naauwelijks vatte ik het voornemen op door een' brief deze Hulde bij U in te*

leiden, of daar ontvalt ons ook de laatste onzer vroegere Leermeesters aan Utrechts Hoogeschool; de grijze HERINGA, *schijnbaar nog in mannelijke kracht, ging te midden zijner werkzaamheid, slapende, de eeuwigheid in. Er is dus na zijn' dood geen dier Mannen meer overig, die ons als Jongelingen voor Letteren en Godgeleerdheid hebben gevormd! Die gedachte heeft mij getroffen, en zij heeft, — getuigen uwe laatste letteren, — ook U geschokt, en bij die gedachte een openlijk* Monumentum amicitiae *op te rigten, dat was mij dubbele behoefte, nu het geslacht, dat ons voorgaat, aftreedt; want ook hier zal het wel zijn:*

»Forsan et haec olim meminisse juvabit."

Gelijk wij er ook mogen bijvoegen:

»Per varios casus, per tot discrimina rerum"
»Tendimus in Latium."

Neen, ik vertrouw het, op dezen oogenblik kan het ook U niet onaangenaam zijn een oog terug te slaan op de bane des levens, die wij gemeenschappelijk hebben afgelegd.

Gij herinnert het U, even als ik, hoe wij van onze eerste kindsheid af door bloedverwantschap met elkander bekend waren. Wanneer dan onze dierbare Ouders, die nu reeds lang rusten in het stille graf, elkander bezoch-

ten, dan reisden wij, als knapen, met hen mede. Maar de kennis werd vriendschap, toen de Akademie ons vereenigde, toen ééne toekomstige bestemming door ons beiden gekozen werd, en die vriendschap duurde onafgebroken tot op dezen dag voort, en daarvoor dank ik den God onzes levens. Immers toen wij vóór bijna 30 jaren, omstreeks gelijktijdig, student werden, sloten wij ons aan elkander aan, en aldra vereenigde ons de school van VAN HEUSDE. — *In hem vonden wij een' Leermeester, die de vriend was zijner Leerlingen, en ons zijne belangstelling schonk. O! wat waren wij niet al aan hem verschuldigd! Hij opende voor onzen geest als eene nieuwe wereld; hij boeide ons aan zijne Lessen en verkeer; hij wekte in ons den lust op tot Historiestudie, welke echter veelal in ons beiden eene onderscheidene rigting nam. In die school waren wij dan dagelijks bij elkander; of ook aan het vaderlijke huis, waar gij, als Bloedverwant en Leerling en Vriend, steeds den toegang had; of op onze wederzijdsche kamers, en bij die andere Vrienden, met welken wij, gedurende den loop onzer Theologische studiën, door veelvuldig verkeer verbonden waren.*

Gij herinnert het U nog wel, hoe wij op een dier vertrouwelijke avonden het plan beraamden ter oprigting van

eene Letterkundige vereeniging, die tot op den dag van heden bloeit aan onze Hoogeschool, tot welker regeling VAN HEUSDE *ons met zijn' raad diende, en welker 25 jarig feest wij mede vierden in die gelukkige dagen van het Jubilé onzer* alma Mater, *toen de jongste zoon van* VAN HEUSDE *dáár de herinnering zoo gepast leidde; dat* UTILE DULCI, *waaraan wij zoo veel ter onzer opscherping verschuldigd zijn; waarin wij zoo vele onvergetelijke uren van vriendschappelijk genot sleten. Daar werd die vertrouwelijke akademische omgang gevoed, die onuitwischbare indrukken ook nog in mannelijken leeftijd naliet. En hoe veel goeds is er niet in dien omgang? Dan toch is men niet gewoon elkander te vleijen; maar jeugdige opregtheid wordt de onderlinge wetsteen, en door de wrijving in dien vriendenkring van velerlei karakters, hoedanig wij ook daar hadden, worden velen gevormd.*

Van nu af aan liep ons leven gezamenlijk voort. Niet dat wij daarom steeds in allesovereenkwamen. Verre van daar! want ons karakter, onze neigingen, de zijrigtingen onzer studiën waren dikwerf zeer uiteenloopende en verscheiden. Maar indien het waar is, wat onze CATS *zegt, dat de bestendige vriendschap juist verschil van karakters vereischt, dan hadden wij daarin althans een' waarborg*

voor onze onderlinge vriendschap. — De ondervinding heeft het ons bevestigd. Gij herinnert het U, hoe wij aan de Hoogeschool al onze werkzaamheden gezamenlijk voorbereidden, voortzetteden en volbragten. Waar een akademisch Examen was af te leggen, een kerkelijk voorstel te doen, eene akademische of kerkelijke graad moest worden verkregen, dáár deden wij het gezamenlijk, of waar de gewapende dienst des vaderlands den vrijwilligen arm der Studenten in 1815 *aannam, daar deelden wij onze voornemens en lotgevallen. — Heugt het U nog, hoe wij, toen wij de Akademie stonden te verlaten, in* 1818, *tot elkander zeiden: »Tot dus ver vervolgden wij gemeenschappelijk onzen levensweg, van nu af aan gaan wij uit elkander;" — en met dat denkbeeld vervuld, lietgij mij daarvan een gedenkteeken achter.*

Zoo dachten wij, mijn vriend! bij de zoete gewaarwordingen van onzen jeugdigen leeftijd. Maar weinig voorzeker konden wij, alras door afstand van plaats gescheiden, vermoeden, dat de Voorzienigheid ook ons volgend levenslot, in den mannelijken leeftijd, in zóó vele opzigten met zóó veel gelijkheid en overeenstemming had afgebakend! Zonderling voorzeker waren de leidingen des Onzigtbare. — Naauwelijks toch hadden wij, gedurende vier

jaren, elk in eene landelijke Gemeente, het Evangelie verkondigd, of ziet! gelijktijdig werden wij geroepen op den leerstoel der Godgeleerdheid, gij aan de Leidsche, en ik aan de Utrechtsche Hoogeschool, en aan ons beide viel het zelfde vak van onderwijs te beurt, dat der Kerkelijke Geschiedenis. Zoo kreeg dan ons leven op het onverwachtst weder eene gemeenschappelijke rigting. Door dezelfde studiën verbonden, werd de vriendschap naauwer toegehaald en kreeg nieuwe raakpunten, en hoe konden wij daarvan een duurzamer gedenkteeken oprigten, dan in ons Archief, aan die gemeenschappelijke Wetenschap gewijd, door ons gezamenlijk uitgegeven, en waarvan wij de eerste verzameling, reeds tot tien deelen aangegroeid, dezer dagen mogten sluiten.

Dat besluit herinnerde ons, — en wij hebben het dáár tevens in de Voorrede uitgedrukt, — hoezeer bij de behandeling dier vakken, waaraan ons leven voor een gedeelte gewijd was, de school van VAN HEUSDE *veelal het middenpunt was, van waar wij uitgingen. Wij gevoelden het, dat wij aan Hem, »dien wij beiden zoo innig als onzen Leermeester ver»eerden, de ontwikkeling en zuivering van onzen histo»rischen zin grootelijks dank weten." Ons onderwijs dan en onze gemeenschappelijke arbeid in dat Archief was de*

vrucht van zijn Onderwijs, en »dien historischen geest, »door VAN HEUSDE *in ons land gewekt, te helpen verbreiden »en aan te vuren en de geldigheid zijner algemeen his- »torische inzigten, ook in de Geschiedenis der Kerk en »des Christendoms aanschouwelijk te maken,” dat was ons gemeenschappelijk streven. Van die beginselen uit- gaande, werden ons nieuwe oogpunten geopend, welke wij op eene onderscheidene wijze in toepassing bragten.*

Hoe meer wij die algemeene historische inzigten, door Hem ons gegeven, in de Geschiedenis der Christelijke Kerk bevestigd zagen, des te meer bemerkten wij, hoe ongegrond vele bedenkingen waren, soms tegen de histo- rische methode van VAN HEUSDE *geopperd. Ik gevoel wel, dat zulke vermoedens ligtelijk ontstaan konden bij hen, die, vooral ook uit den mond van sommigen zijner Leerlingen, of zijne historische waarnemingen hoorden* overdrijven, *of slechts gedeeltelijk en* eenzijdig *leerden kennen; ik ontken evenmin, dat* VAN HEUSDE, *zelf vol van den omvang der daadzaken, die zijne waarnemingen in helder licht plaat- sten, dezelve soms slechts aangaf, en zijn' geheelen geest niet zóó uiteenzette, als welligt noodig zou geweest zijn, niet voor zijne Leerlingen, maar voor hen, die, minder dan zij, met den geheelen gang zijner denkbeelden bekend wa-*

ren. Maar wij weten het, dat VAN HEUSDE, *over het algemeen, minder philosopheerde over de Geschiedenis (in dien* a prioristischen *zin, waarin velen dit woord thans dikwerf nemen, en waartegen Hij zelf ons zoo menigmaal waarschuwde,) dan wel met een opmerkzaam oog de gebeurtenissen gadesloeg, en daaruit slotsommen afleidde, welke de Geschiedenis hem* a posteriori *deed kennen. — En bij de uitgave van ons Archief mogten wij er ons in verblijden, »de »vaak gekoesterde meening mede te hebben gelogenstraft, »als ware er een strijd aanwezig tusschen historische prag»matiek en scherpe navorsching, of zelfs tot in het kleine »tredende uiteenzetting der enkele, soms min belangrijk »schijnende, historische daadzaken." Wat dus* VAN HEUSDE *zelf, ook door omgang, in ons had opgewekt, dat werd meer en meer verlevendigd door de ondervinding, hoe weldadig en vruchtbaar die historische beginselen golden ook in de Geschiedenis des Christendoms.*

Maar VAN HEUSDE *bleef ook ons een trouwe vriend. — Hoe deelde hij steeds in ons lot, en in alles, wat ons overkwam, zoowel in voorspoed, als in tegenspoed! Hoe verheugde het Hem steeds, als ik hem berigtte, dat gij in den akademischen rusttijd mij zoudt komen bezoeken, en menigmaal vroeg hij mij dan bij het naderen dier weken:* Komt onze vriend

KIST niet eens over? *Ik weet het, hoe aangenaam hem die uren waren, welke gij dan bij Hem sleet. — Ach! hoe menigmaal spraken wij nog over Hem, in den afgeloopen zomer, tot aan dien aandoenlijken morgen, toen wij dáár, waar elke voetstap ons aan* VAN HEUSDE *herinnerde, de tijding van zijn' dood vernamen. Dat oogenblik zal wel onuitwischbaar in onzen geest gedrukt staan, als ook de daarop volgende uren en dagen, waarin wij behoefte hadden, zamen veel over hem te spreken. En wat, mijn vriend! dat wij ook toen juist, in den akademischen rusttijd, bij elkander waren, en eenige dagen later, toen wij zamen aan zijn graf stonden, was dat niet weder eene nieuwe bijdrage voor het gemeenschappelijke van onzen levensloop? Ook toen voelden wij de waarde der vriendschap, die ons verbond; en* VAN HEUSDE *was daar weder het middenpunt.*

Bij de herdenking van dit alles — ik weet het, — zal het U niet kunnen verwonderen, dat ik, deze bladen U toezendende, dezelve doe vergezeld gaan van eenige letteren aan U, als een openlijk gedenkteeken onzer vriendschap en onzer liefde voor den Ontslapene. Gij hebt te Leiden in uwe Memoria Heusdii, *aan den aanvang uwer Lessen in dit akademiejaar uitgesproken, hem voor uwe Leerlingen, eene gepaste hulde gebragt. Ik trachtte het hier te doen, bijna*

op denzelfden dag, toen ik Hem, ook aan z ij n e *Leerlingen, die ik rondom mij verzameld zag, als Paedagoog tot de Godgeleerdheid voorstelde. Met opzet onthield ik mij toen* VAN HEUSDE *te schetsen van die zijde, van waar Hij mij steeds meest had toegesproken: ik bedoel de Historische, omdat ik mij daarvoor eene meer opzettelijke aanleiding voorbehield. Want* VAN HEUSDE *als Geschiedkundige te beschouwen: dat denkbeeld was bij mij levendig, zoodra ik, bij eene opzettelijke spreekbeurt, daartoe de gelegenheid vond. — Dit onderwerp was door mij reeds afgewerkt, toen ik uwe* Memoria *ontving; doch het bleek mij des te meer, ook uit overeenstemming van beoordeeling in vele opzigten, hoezeer* VAN HEUSDE *zijn beeld in onze zielen gegrifd had. Bij de uitgave van deze Voorlezing, besloot ik alras mijne akademische Les over* VAN HEUSDE, *als Paedagoog tot de Godgeleerde Wetenschappen, te voegen, ten einde dezelve aan mijne Toehoorders bij vernieuwing moge herinneren, hoe ik hun onzen gezamenlijken Leermeester heb voorgesteld, als dengeen, die ook hun het pad huns levens plagt te banen. Hier en daar kon ik in beide deze Reden, bij de uitgave, mededeelen, wat ik bij de mondelijke voordragt kortheidshalve moest overslaan. — Het zij dus eene geringe Hulde, ook door mij gebragt aan den ontslapenen vriend, wien reeds zoo velen zijner Leerlingen*

het offer der dankbaarheid bragten, aan welken ik in veel, maar nimmer in erkentenis en dankbaarheid aan VAN HEUSDE, *wil achterstaan. En die Hulde zij U, mijn vriend! in de eerste plaats aangeboden, als eèn vernieuwd gedenkteeken van onderlinge vriendschap, zoowel van onze jeugd, als van ons mannelijk leven. — Wij gevoelen het toch dagelijks hoe goed het is, zoo lang Gods Voorzienigheid ons hier beneden doet werkzaam zijn, de banden te versterken, die ons aan elkander verbinden. Terwijl ik dit schrijf, wordt die gedachte in mij levendiger door het treurig berigt, dat ook onze* RADEMACHER SCHORER, *aan wien zoo vele herinneringen uit onzen Akademietijd ons verbinden, en met wien wij dagelijks plagten om te gaan, reeds zijne aardsche loopbaan voleindigd heeft. Ziet! zoo ontvallen ons in de rondte Akademie-Vrienden en Akademische Leermeesters, en wij, wie Gods liefde nog spaart, zoo lang Hij hier een taak voor ons te verrigten heeft, vriend! wij willen den band, die door zulk eene zonderlinge overeenstemming van lotgevallen versterkt is, naauwer en naauwer toehalen! — Dat willen wij doen ook op het graf van onzen* VAN HEUSDE, *en als gij mij dan, zoo God wil, in den loop van dit jaar weder komt bezoeken, dan gaan wij nog eens zamen naar zijne stille rustplaats, en dáár, de hand der vriendschap in elkander geslagen,*

brengen wij hem den tol van dankbaarheid en hulde. Intusschen, beste vriend! worde ook uw leven nog lang gespaard, tot zegen der Leidsche Akademie, — eens ook de kweekschool van onzen VAN HEUSDE, — *ten nutte van wetenschap en Kerk, tot levensgeluk voor uwe Gade en Kroost, en wanneer ook onze aardsche taak zal zijn volbragt, dan vereenige ons dat zalige oord, waar reeds zoo velen onzer Leermeesters en Vrienden ons zijn voorgegaan. — Dat wenscht*

UTRECHT,
9 Maart 1840.

Uw opregte Vriend
H. J. ROYAARDS.

VAN HEUSDE

GESCHETST ALS

GESCHIEDKUNDIGE

EN ALS

LEERAAR DER GESCHIEDENIS.

VOORLEZING,

GEHOUDEN

IN HET LEES-MUSEUM TE UTRECHT,

DEN 14 NOVEMBER 1839.

Eenvoudig, ik beken het, is de Geschiedenis; doch zal men haar naar eisch en als Geschiedkunde *beoefenen, moet men zulks wijsgeerig doen.*

Geene Geschiedkunde zonder kritiek.

VAN HEUSDE.

Bedrieg ik mij, M. H. of is er bij de intrede van den tweeden jaarkring onzer wetenschappelijke vereeniging te dezer plaatse één beeld levendig voor aller geest, dat met stillen weemoed ons vervult? — Het beeld van VAN HEUSDE. — Nog heden voor een jaar sprak hij van deze plaats tot ons en leidde ons in dezen kring binnen en tevens in de school van POLYBIUS (1), met die natuurlijke eenvoudigheid, die smaakvolle voordragt, welke de geleerdste onderzoekingen in het bevalligste kleed pleegt te hullen. Hier hoorden wij het in eenige trekken, wat hij wilde, dat wij *na zijnen dood* zouden lezen. Heugt het u nog, T., hoe dat woord ons ontroerde? En toch, afgescheiden van dit sombere denkbeeld, zoodanige opening van het Leesmuseum scheen ons een gelukkig voorteeken! — Helaas! diezelfde mond zal niet meer tot ons spreken. Hij zwijgt in het graf. Wien wij hier ook ontmoeten, ons oog ziet VAN HEUSDE niet meer. Toen wij hem reeds in de landen der oude wereld, waarin hij zoo lang met

zijn' geest geleefd had, verplaatst waanden, en in onze verbeelding hem zagen omzwerven aan gene zijde der Alpen en op de *villa* van *Plinius*, aan het meer van *Como*, toen kwam de mare tot ons: *Hij is gestorven*, en klonk dezelve door deze stad en geheel het vaderland als een verpletterenden bode des doods. — Nooit zal wel de herinnering wijken uit uwen geest, evenmin als uit den mijnen, waardige VAN GOUDOEVER, van dien morgen, toen wij, ter zelfder plaatse, waar hij zoo veel rein levensgenot gesmaakt had, den brief openden, die ons en het vaderland de mare bragt, dat VAN HEUSDE te *Geneve* was ontslapen. Hoe verpletterd zat daar dat drietal (2) zijner vroegere leerlingen bij een, zonder dat de mond kon zeggen, wat het hart gevoelde! — Zoudt gij het ooit kunnen vergeten, gij allen, die met mij gestaan hebt aan zijn graf, hoe heilig en plegtig en eerbiedig ons die oogenblik was ter plaatse, waar liefde, dankbaarheid en vriendschap in de rondte geschaard waren, en het mannelijk oog zich geene tranen schaamde, als eene hulde van het hart. Immers daar ging een licht van Nederland onder in de duistere woning des doods. — En, sedert dien onvergetelijken dag, is er wel één voorbij gegaan, waarin niet aan velen onzer, die zich verheugen mogten vrienden van VAN HEUSDE geweest te zijn, zijn beeld voor den geest zweefde? — Ontroerend klonk die bode des doods door geheel ons vaderland, want één onzer grootste mannen was ons ontvallen, en zóó algemeen betreurd daalden maar weinigen ten grave. Getuigen de Nederlandsche Hoogescholen en Athenaea, die het zeldzame voorbeeld ga-

ven, dat het uur der inwijding van den Akademischen jaarkring door verschillende Hoogleeraren geheel gewijd werd aan de nagedachtenis van een' Akademischen Leeraar (3). Het was omdat VAN HEUSDE niet aan *Utrecht* alleen, maar aan het vaderland en aan de wetenschap behoorde. — Ja! wáár waren zijne leerlingen of vrienden bij elkander, waar Hij niet veelmaal het onderwerp was des gespreks en der gemeenschappelijke rouw?

En zou dan hier ter plaatse geene opzettelijke hulde gebragt worden aan zijne nagedachtenis? Dit Leesmuseum, welk een groot deel zijner wording en inrigting was het niet verschuldigd aan den man, wiens ziel ijverde voor alles, wat goed en edel was? Hier, waar hij ons binnen leidde, waar wij hem bijna dagelijks gezeten zagen in die opgeruimde en kalme houding, die de uitdrukking was van zijnen geest; en tevens geheel verdiept in hetgeen hij las, zonder dat hij bijna bemerkte, wie hem omringde; hier, waar hij na de gehoudene voorlezingen nooit dadelijk vertrok, maar zoo gaarne anderen met zich vereenigde tot vrolijke en leerzame gesprekken. Neen! M. H. veel moge er in den dagelijkschen kring, veel van den Akademischen Leerstoel reeds over VAN HEUSDE gesproken zijn, ook *hier* mag men niet van hem zwijgen; en welk uur kon dan doelmatiger aan zijne nagedachtenis gewijd worden, dan de eerste leesbeurt na zijn verscheiden, en dat wel juist op den dag, waarop hij voor één jaar dit Museum opende; want heden staat zijn beeld aan ons allen onwillekeurig voor den geest.

Maar welligt vraagt gij: waarom treedt *gij* toch dan voor ons op? of meent *gij* dan het beeld van VAN HEUSDE ons te kunnen schetsen? — Neen! M. H. maar noemt het slechts geene vermetelheid. Ik weet het, dat velen gepaster over hem zouden spreken. Ik vrees zelf, dat velen uwer onvoldaan van hier zullen gaan. Maar wilt gij het weten, wat het was, dat mij hier voor u deed optreden? ik ontveins het niet; het was behoefte van mijn hart; het was gevoel van dankbaarheid en vriendschap, en daarin geef ik het voor VAN HEUSDE aan niemand gewonnen. Die behoefte moest zich ontlasten. Ziet! dit alleen bragt mij hier voor U.

Er zijn bijna dertig jaren verloopen, sedert ik zijne school intrad; ik zag hoog op tegen den man, wien mijn onvergetelijke vader mij als een sieraad onzer Hoogeschool had doen kennen. Ik wist toen niet, wat het was, dat mij, van den eersten oogenblik af, aan zijne lessen boeide, maar ik gevoelde toch dien indruk. Bijna acht jaren sleet ik in die school in bewondering en hoog genot. Ik gevoelde het, ook later, dat deze mij voor de Godgeleerdheid had voorbereid. Duurzaam bleef de invloed van zijn onderwijs en zijne gesprekken op de rigting en den loop mijner studiën. Hij schonk mij zijne vriendschap, en hoedanig een vriend VAN HEUSDE mij, vooral gedurende bijna twintig jaren geweest is, ik zal het nooit vergeten! Het ging dan ook mij, zoo als het hem ging met DE RHOER, »sedert ik hem ten »grave heb zien dalen, heb ik niet opgehouden aan »hem te denken, en zou ik dan niet gaarne van hem

»spreken, niet gaarne van deze gelegenheid gebruik »maken, om openlijk hulde te doen aan zijne groote »verdiensten (4).” Alleen is er één wensch in mijne ziel, dat ik, hoe verre ook verwijderd van het gelukkig slagen in de schets van zijn beeld, niet maar bij U. de stille verklaring moge opwekken: neen! dat was VAN HEUSDE niet; want dan had ik liever niet gesproken.

En hoe zal ik dan, — en wel in dit korte tijdsbestek, — hem schetsen? Als mensch? als Geleerde? als Leeraar? Velen onzer hebben hem gekend, den beminnelijken, den edele, den eenvoudige, wiens *humaniteit* als ten spreekwoord geworden was, — die wel bestrijders zijner meeningen, maar geene vijanden hebben kon, dan uit nijd en afgunst; — die bij de hoogste eenvoudigheid aan velen eerbied inboezemde — ook aan beschaafde vrouwen — en toch wiens tegenwoordigheid zoo door allen gezocht werd, omdat men dan als van zelfs vergat, dat men sprak met VAN HEUSDE; — die den ongekunstelden, beschaafden toon des gezelligen levens vereenigde aan den opgeruimden en het leven rein genietenden zin en van zijn standpunt zoo aangenaam en gemakkelijk wist af te dalen in elken kring, als of hij daar 't huis behoorde; die hartelijk deelde in aller lot. Zoo hebt gij hem gekend, vrienden van VAN HEUSDE; maar gij niet minder, zijne Leerlingen! als den Man, die zijne grondige geleerdheid in de aangenaamste vormen wist voor te dragen, en de overdenkingen van zijn' diepdenkenden geest, als ware

zij *gemeenplaatsen* en waarheden des gewonen levens, zoo als zijne fijne en toch ongekunstelde smaak kleur en gloed en waas gaf, over alles, wat hij sprak en schreef. Wat zeg ik? Gij hebt hem gekend, als den man, in wien de liefde voor het schoone leefde, gepaard aan de liefde voor het heilige, en die altijd naar dat ideaal streefde; wiens *oorspronkelijkheid* van geest op alles gedrukt stond, wat hij sprak, deed of schreef, zonder ooit *zonderling* te zijn; als christen wijsgeer, omdat Christendom zoowel als wijsgeerte behoefte waren voor zijn verstand en hart; als den voortreffelijken vertegenwoordiger der beschaafde letteren; ja! als een der grootste mannen van onzen tijd.

Zou ik dit alles herhalen, waar reeds een VAN GOUDOEVER, KIST, DEN TEX, NUMAN, PAREAU en zoo velen met mij uit verschillende oogpunten VAN HEUSDE hebben geschetst? En nog wachten wij van een' ROVERS de *Memoria* HEUSDII. Neen! liever wil ik daarom ook thans uit het veelomvattende beeld van Hem, die zoo veelzijdig kan worden beschouwd, slechts één trek trachten op te helderen, doch uit welken wij Hem tevens in zijn geheel kunnen leeren kennen. Ik wensch u in dit uur, aan de nagedachtenis van VAN HEUSDE toegewijd, hem *als Geschiedkundige en als Leeraar der Geschiedenis* te schetsen. Dat oogpunt staat ook in verband met de rigting mijner studiën en één dier vakken, waaraan mijn leven gewijd is, en waarvoor de zucht door VAN HEUSDE in mij is opgewekt.

Voor dat onderwerp roep ik uwe belangstellende aandacht niet in, M. H. maar wel voor de gebrekkige behandeling van hetzelve. — Ik weet het echter, Gijl. wacht van mij geene Lofrede. De eeuw der Lofredenen gaat voorbij. Als proeven van welsprekenheid mogen zij nog gevraagd worden, voor de Geschiedenis zijn zij troebele bronnen. Bovendien, niemand meer dan VAN HEUSDE was van dezelve afkeerig. Zij streden met zijne liefde voor de waarheid. »*Karakterschetsen moet men geven,* zeide hij meermalen, *geene Lofredenen, waarin alles moet worden geprezen. Men moet de menschen schetsen, zoo als zij geweest zijn, of zoo als wij ze gekend hebben.*" Zóó gaf hij karakterschetsen van DE RHOER en DE BEAUFORT en eindigde zijne loopbaan met *characterismi der wijsgeeren* (5). Daarom wil ik liever den *gang der historische ontwikkeling van* VAN HEUSDE volgen, zoo als mij die uit zijne lessen, gesprekken en de vergelijking zijner vroegere en latere voorlezingen gebleken is, althans zoover de enge grenzen van eene spreekbeurt mij zulks toelaten.

Omzweve ons dan de geest van VAN HEUSDE, opdat wij, door denzelven bezield, die eigenschappen opmerken, welke hem eigenaardig toebehoorden, en tevens de liefde tot de waarheid huldigen!

Het is meermalen gezegd, dat de jeugd van groote mannen belangrijk is voor hunne verdere ontwikkeling,

omdat het als dan veelal blijkt, wat er van hen te wachten zij. Dikwijls staat een kenmerkende aanleg reeds vroeg in het kind en den knaap, in zijne neigingen en de rigting van zijn' geest uitgedrukt, en, zoo iemand, VAN HEUSDE heeft dit zoo menigmaal opgemerkt. Maar toch geldt dit niet altijd, M. H.! Niet zelden sluimeren neigingen, vermogens, talenten, vele jaren lang in den boezem, tot dat zij, door de omstandigheden opgewekt, eensklaps zich vertoonen en in volle kracht zich ontwikkelen. Dan schrijft men aan omstandigheden en derzelver nooddwang toe, wat aan den inwendigen zin des menschen was toe te kennen. Dáár lag de kiem, maar zij was onontwikkeld en ontkiemde niet; zij wachtte slechts op de gelegenheid, die haar te voorschijn zou roepen; uitwendige aanleiding moest die oorzaak, die in den mensch zelven aanwezig was, in werking brengen. Dat leert ons een blik, in het leven en bestaan van vele Geleerden geslagen, en de ontwikkeling van VAN HEUSDE staaft ons deze opmerking.

Zijn aanleg scheen voor *Letteren* en *Wijsgeerte* geschikt. In de school van NODELL was hij van de dichters der oudheid overgegaan tot PLATO en de wijsgeerte, en hier begon die kiem zich te ontwikkelen, welke in hem schuilde. Door de studie der Dichters was de zucht voor het schoone in hem ontwaakt, die hem zoo eigen was, en zij werd door de geschriften van PLATO verbonden aan die voor het ware en goede. Van nu af leefde hij in PLATO, nam dien geheel in zich op, en deze leefde wederkeerig in zijn spreken, gevoelen, denken en

handelen, vooral nadat zulks door WIJTTENBACH te Amsterdam en Leiden was gevoed, aangeblazen en gevormd. De Grieksche wijsgeer toch werkte bij hem vooral op de opwekking van een streven, hetwelk van zijne eerste jeugd af in hem leefde. De *Mensch* was hem het groote voorwerp van zijne onderzoekingen, deszelfs natuur en wezen, aanleg en vermogens en deze allen in derzelver onderling verband, om daardoor te geraken tot de kennis van zijne bestemming. Niet dat de wijsgeerte van PLATO dat streven in hem geplant had, maar krachtig was het daardoor opgewekt, want, van zijne jeugd af, had geene studie, die daarmede niet in verband stond, voor hem aantrekkingskracht. Met dit doel dan bestudeerde hij de oude schrijvers, en door kritiek zocht hij geheel zijn oordeel te leiden. Zoo besteedde hij aan Letteren en Wijsgeerte zijn akademischen leeftijd, en wat hij te *Amsterdam* onder WIJTTENBACH, CRAS en VAN SWINDEN begon, dat zette hij te Leiden voort. In dien geest schreef hij zijn *Specimen criticum in Platonem*, waardoor hem in Nederland, zoowel als buiten 's lands, goedkeuring en toejuiching ten deel vielen. Was het wonder, dat zijne Leermeesters toen reeds iets groots van hem voorspelden?

Maar *Geschiedenis* was eigenlijk geen hoofdonderwerp zijner studiën. Hij beoefende haar, zoover hij ze voor Letteren en Wijsgeerte behoefde; maar zij trok hem niet bijzonder aan, vooral, omdat hij (gelijk hij ons zelf hier ter plaatse verklaarde) bevreesd was, dat waar hij het onmetelijke veld der Geschiedenis intrad,

hij er Letteren en Wijsgeerte aan zou moeten geven. En toch, ware hij hier blijven staan, hij mogt een voortreffelijk Geleerde, een wijsgeerig beoefenaar der Letteren geworden zijn, er zou altijd iets aan ontbroken hebben, om hem te vormen tot hetgeen hij later geworden is. Eigen nadenken, door PLATO's schriften gevoed, had hem geleerd den Mensch waar te nemen; het dagelijksche leven was den opmerkzamen jongeling eene leerschool; eene buitenlandsche reis had in *Frankrijks* hoofdstad die waarneming gevoed; maar zou dit laatste doel bereikt worden, dan moest hij vooral den Mensch waarnemen op het ruimer veld der Geschiedenis. En dit deed hij niet, althans niet opzettelijk. Hoe zou dan de omvang zijner studiën volledig worden?

Dan ziet! ter naauwernood is zijne akademische loopbaan geëindigd, of het Hoogleeraarambt in Letteren en Geschiedenis, aan onze Hoogeschool, wordt hem in den jeugdigen leeftijd van 25 jaren opgedragen. Ook van Geschiedenis! en die had hij nog zoo weinig beoefend, en van WIJTTENBACH verhaalt men, dat deze, die reeds een jaar te voren in Zijne *Epistola ad* HEUSDIUM (6) getoond had, hoe hoog hij dezen Leerling schatte, en te *Utrecht* hem had aanbevolen, van hem zeide: »*Ja! »voor de Letteren en Wijsgeerte is hij uitmuntend, »maar de Geschiedenis heeft hij weinig beoefend aan »de Akademie.*" En toch, hij werd Hoogleeraar in de Geschiedenis, en waar de jeugdige VAN HEUSDE op den leerstoel van den geleerden, maar afgeleefden, SAXE

optrad, trok hij dadelijk aller aandacht tot zich, boeide de kweekelingen aan zijn onderwijs, wekte den lust tot historie-studie krachtig op aan deze Hoogeschool, verwierf zich door Geschiedenis roem, en werd (wat meer zegt) Geschiedkundige, in den vollen zin van het woord.

Gij vraagt welligt: werd hij het dan, *invita natura*, door ijzeren vlijt en aanhoudende studie, en wist hij daardoor misschien lessen te geven, die door bevalligen vorm en levendige voordragt, die beide van VAN HEUSDE onafscheidbare eigenschappen, aan ongeoefende jongelingen zich aanbevalen? Neen, M. H.! hij werd het juist daardoor, dat de geschiedkundige studie behoefte was voor zijn', zich ontwikkelenden, geest, en voor den gang zijner studiën, dat is, wijl de aanleg daartoe in hem lag. Die aanleg behoefde slechts eene uitwendige aanleiding, om die vonk, welke in hem schuilde, aan te blazen. Was eenmaal de, hem eigene, aanleg ontwaakt, dan kon hij met denzelven gereedelijk de Hervormer der Wetenschap worden.

VAN HEUSDE, wiens eigenaardige nederigheid door de beoefening van het Socratische *γνῶθι σεαυτόν* steeds het standpunt gevoelde, waarop hij stond, en die, toegerust met de kennis der oude Letteren, zijn Hoogleeraarambt aanvaardde, besefte, dat de grondige beoefening der Geschiedenis uit de bronnen zelve hem behoefte was (5). Met eenen onleschbaren onderzoekingsgeest, die echter met de grootste gemakkelijkheid werkte, en over het bewerkte rijpelijk nadacht, legde hij zich dadelijk op

Geschiedenis toe. Daaraan werd vooral ook in de eerste zomerrust, die een' halfjarigen Cursus in 1804 verving, de grootste inspanning gewijd.

Intusschen hier deden zich geene geringe bezwaren voor hem op. Hij moest, zou hij nuttig werken, de wetenschap *hervormen*, en hij voelde die behoefte. Hij kon niet voortgaan op den gewonen weg; dat verbood hem de behoefte des tijds, dat verbood hem eigen aanleg. *Nederland* toch was nog achterlijk in de Geschiedenis. In vroegere eeuwen had men *kritisch* onderzoek gedaan naar hare bronnen en daadzaken, naar tijdrekenkunde en aardrijkskunde. Maar daarbij was de Geschiedenis een dor verhaal gebleven van gebeurtenissen, vooral van staatkundigen aard. Doch, sedert het midden der 18e eeuw, was zij elders in verbond getreden met Wijsgeerte. Wijsgeerig had men haar beginnen te onderzoeken. Daartoe hadden in *Frankrijk* VOLTAIRE en MONTESQUIEU den weg gebaand, dien in *Engeland* HUME, GIBBON, vooral ROBBERTSON, en in *Duitschland* HEEREN betreden hadden. Maar wat vroeger in *Nederland* DE GROOT en HOOFT reeds aanvingen en STIJL en LUZAC voortzetteden, het was later verwaarloosd. »*Hoe lang*," zegt VAN HEUSDE zelf, »*duurde het, voor dat die nieuwe »Historiebeoefening in de gehoorzalen der Hoogescho»len toegang kreeg* (7)." De eenige DE RHOER had het te *Harderwijk* beproefd, maar toen waren de tijden daarvoor nog niet rijp, en ook aan deze Akademie had de geleerde SAXE gedurende eene halve eeuw, naar het Handboek van TURSELLINUS, de Geschiedenis *gecom-*

mentarieerd. In deszelfs plaats nu trad de jeugdige geleerde op, die, hoeveel hij ook in de school van zijnen vereerden WIJTTENBACH geleerd had, in dezelve geene geschiedkundige lessen had bijgewoond.

Eigenaardig was in alles de ontwikkeling van VAN HEUSDE. Hij begon steeds van geleerde *kritische* onderzoekingen, en daarmede ging hij steeds voort, doch daarvan hoorde men zeer weinig. Veel las hij, vooral ook de bronnen in elk vak zijner studie. Dan die navorschingen bleven meestal binnen zijne studeerkamer besloten. Zelden sprak hij daarover, hoe veel hij anders in den gezelligen kring zijner vrienden ook mededeelde. Geen wonder. De bronnen en de nasporing derzelver waren hem slechts *hulpmiddelen*, die hij vlijtig beoefende, om tot zijn doel te geraken; even als hij gedaan had in zijne Grammatikale en Kritische Taalstudie. Als oorspronkelijk zelfdenker nam hij die bouwstoffen in zich op, en verwerkte ze in zijn' geest; want bij die bronnenstudie kon zijn geest niet blijven staan, gelijk zoo velen plegen, die daarmede optreden, en meenen op de hoogte hunner wetenschap te staan. VAN HEUSDE ging van daar verder, om datgene zelf te bewerken, wat hij uit de bronnen geput had. Gelijk hij, om PLATO regt te leeren kennen, van *grammatikale* en *kritische* studie zijner schriften was uitgegaan, en de *resultaten* zijner toenmalige oefeningen in zijn *Specimen* voordroeg, reeds toen hij met denzelfden geest, als later, bezield was (8), zoo ook in de Geschiedenis. Daarin zocht hij reeds dadelijk geheel zich in te werken,

door met achterstelling van eigene denkbeelden, of die zijner eeuw, zich in elk tijdvak en bij elk volk zich te verplaatsen; en zoo opende hij reeds dadelijk eene nieuwe baan voor de Historie-studie. Ik zag het, M. H.! in een getrouw afschrift zijner eerste Voorlezingen, over de Wereldgeschiedenis, in 1804, hoe hij dadelijk het ware standpunt der Geschiedenis begreep. Toen wees hij bij den aanvang de verschillende methoden van hare behandeling aan. »Er zijn er," zeide hij, »die aangename en »onderhoudende verbalen, omtrent de zeden, gewoon»ten, instellingen, lotgevallen en daden der volken »wenschen te vernemen, het overige niet aanroeren. »Voor hen is eene oppervlakkige behandeling der Ge»schiedenis voldoende. Hiertegenover staan anderen, die »in haar alleen de gebeurtenissen gadeslaan, en op de »vruchten, die zij droegen, niet letten. Voor hen vol»doet eene duidelijke en naauwkeurige behandeling, en »zoodanig was, op enkele uitzonderingen na, de beoe»fening der Geschiedenis in ons Vaderland. Anderen »versmaden noch de aangename, noch de naauwkeurige »beoefening der Geschiedenis, maar zij zoeken tevens »daarin iets hoogers; al wat groot en voortreffelijk is. »Wie haar volgt zoekt niet alleen de daadzaken, maar »tevens derzelver ook verst verwijderde oorzaken; niet »alleen de daden en wisselende lotgevallen der volken, »maar tevens derzelver zeden en aard (ingenia) te be»schrijven. Zij is hem daarbij eene Geschiedenis der »beschaving, der kunsten, letteren en wetenschappen, *en »baant aldus den weg tot de kennis van den Mensch »zelven*, dat is, *van de ware Wijsgeerte* (9)."

Dat denkbeeld sprak dus VAN HEUSDE reeds uit in 1804, en ik vond het daarom belangrijk het u mede te deelen, omdat het ons doet zien, hoe zijn geheel leven door het zelfde streven bezield werd, en in welk een naauw verband toen reeds Wijsgeerte en Geschiedenis hem toeschenen. Het bleef het levensbeginsel zijner studiën en werkzaamheid, dat door eigen aanleg en door de beoefening van PLATO opgewekt, door hem in de Geschiedenis werd opgespoord. De ontwikkeling nu en toepassing van dit beginsel was de taak van geheel zijn leven. En zoo blijkt ook hier, wat een uwer van hem als Platonisch Wijsgeer heeft opgemerkt (10): VAN HEUSDE in zijne jeugd was dezelfde, die hij later geworden is," wat de beginselen betreft; verdere studie heeft deze beginselen in hem bevestigd en toegepast. Zijne werkzaamheid bleef getrouw aan één beginsel, dat hij bij verdere oefening wijzigde, uitbreidde en vestigde, en daardoor heeft hij zooveel kunnen verrigten.

En deze karaktertrek is, dunkt mij, hoogst belangrijk. Er zijn menschen, er zijn ook Geleerden, die naauwelijks één denkbeeld, één onderwerp ontwikkeld en behandeld hebben, of een ander dringt zich aan hunnen geest op, en maakt zich beurtelings geheel van hen meester. Zij kunnen veelzijdig nut stichten, waar kunde en talent hen bezielt, maar éénheid ontbreekt in hunnen geest, zoowel als in deszelfs vruchten. Tot de zoodanigen behoorde VAN HEUSDE niet. — Groote mannen, daarentegen, vooral de man van genie, kenschetsen zich daardoor, dat één werkzaam beginsel ge-

heel hun leven bezielt. Één doel stellen zij zich voor, en door geene bezwaren of tegenstand worden zij afgeschrikt. Zoodanig was VAN HEUSDE. — De *waarneming van den Mensch*, zoo als uit zijne natuur alles zich ontwikkelt, en hij streeft naar volmaking, dat was het heerschende denkbeeld van zijn' geest, reeds sedert zijne jeugd, en wat de Redenaars, Dichters en Wijsgeeren, hem geleerd hadden, dat moest de Geschiedenis hem in de werkelijke wereld openbaren. Duidelijk blijkt dit uit de wetten der historie-studie, welke hij zich en zijnen leerlingen reeds toen voorschreef ([11]), en welke ik u gaarne hier zou mededeelen, indien de tijd het mij toeliet.

In dien geest dan begon VAN HEUSDE zijn historisch onderwijs. Niet aanstonds echter stond hij zelf op de hoogte van dit standpunt, hetwelk hij *zocht* te bereiken. Wel had hij zich dezen regel voorgeschreven, en wij zien den invloed daarvan reeds in zijn eerste ontwerp der Geschiedenis. Dadelijk ontwaarde men wel is waar daarin een' anderen gang, dan waarop tot dus ver de algemeene Geschiedenis in ons Vaderland was behandeld. Hij bragt er reeds leven in; want de Geschiedenis was hem niet langer een dood schelet, door kundige Anatomen ontleed. Zij was een levend wezen geworden, waarin zedelijke kracht werkte. Zij werd *volkengeschiedenis* in geheel haren omvang en niet langer alleen *staatkundige* geschiedenis. Hij begon van de plaatsing der volken, ieder daar, waar het in de wereldgeschiedenis stond, en dan lette hij op het volk zelve in aard en karakter, en ging daarna over tot deszelfs wetten, godsdienst,

regeringsvorm, kunsten en letteren, en voegde daarbij tevens een overzigt over de bronnen en derzelver kritiek; want kritische Historiestudie lag toen reeds in den geest van VAN HEUSDE. — Maar ik gevoel het, het is ons niet genoeg, dit te weten, wij moeten dieper hier intreden; daar het ons vooral belangrijk is na te gaan, langs welken *weg* en door welke *hulpmiddelen* hij hiertoe opklom.

Veel was VAN HEUSDE voorzeker aan DE RHOER verschuldigd. Deze, die niet weinig toebragt, om hem aan onze Hoogeschool te verbinden, doorzag het eerst, wat Volkengeschiedenis in onzen tijd zijn moest, en veel sprak hij daarover met VAN HEUSDE, van den eersten oogenblik na deszelfs aankomst alhier. Zijn jeugdige ambtgenoot, die ras zijn vriend werd, verstond hem, omdat de beschouwing van DE RHOER geheel overeen kwam met hetgeen, al was het dan nog duister, in zijn' eigen' geest lag, en omdat deze *zijne* bewustheid uitsprak, en onder al het goede, door DE RHOER (wiens Lessen over het *Natuurregt* mij, anders oningewijden, altijd onvergetelijk zijn zullen,) aan deze Hoogeschool gesticht, en waardoor hij leeft in de harten van vele Leerlingen, erkennen wij ook dankbaar zijn' veelzijdigen invloed op VAN HEUSDE. Van daar dat deze in de schets, die hij van zijn' Vriend en Ambtgenoot gaf, vele trekken als van zijn eigen beeld ons gemaald heeft. Het was, omdat, bij al het verschil, zoo wel in den vorm, als in het wezen, beider geest zonderling zamenstemde, en de dagelijksche gesprekken hem aanleiding gaven

om voordeel te doen met de vorderingen van Hem, die het eerst de noodzakelijkheid eener Hervorming van de geschiedkundige Wetenschap in ons Vaderland inzag. Daardoor werden de denkbeelden, waarvan eene duistere bewustheid bij hem aanwezig was, nu helder. Daardoor werden hem, in de eerste jaren dier historiestudie, de kring en de omvang der Geschiedenis uitgebreider niet alleen, maar dieper trad hij allengs in de Wereldgeschiedenis in. Met MONTESQUIEU en zijne schriften (12) had de groote HEMSTERHUIS zijne historiestudie geëindigd. DE RHOER en VAN HEUSDE begonnen er mede. Bij beiden werkte MONTESQUIEU om hun te leeren inzien, hoe het *fragmentarische* der Geschiedenis tot één *geheel* behoorde; hoe Oosterlingen, Grieken en Romeinen onderling in verband stonden en tevens de volkplantingen tot het Moederland. Maar ook VAN HEUSDE, even als DE RHOER, bezigde die nieuwere schrijvers niet zóó, dat hij aan dezelve bleef hangen, maar ontving van hen slechts wenken, om zelf dieper te onderzoeken. — In andere opzigten echter weken beiden van elkander af, niet alleen in den vorm, maar ook deels in de rigting, die een gelijk beginsel bij hen nam. DE RHOER was de praktische menschenkenner; VAN HEUSDE had zich toegelegd op de kennis van de menschelijke natuur, haren aanleg, vermogens, doel en bestemming, en wat hij daar ontwaarde, werd hem door het praktische leven opgehelderd. DE RHOER doorgrondde de Geschiedenis, en zijn stalen geheugen stond hem hierin ten dienste; maar VAN HEUSDE ging verder. Hij doorgrondde haar niet minder, maar wist zich ook te verplaatsen in elke

eeuw. DE RHOER verbond, vooral later, Geschiedenis met Regtsgeleerdheid; VAN HEUSDE met Wijsgeerte en PLATO. Bij DE RHOER werd het dus geschiedkundige en wijsgeerige beschouwing der Regtsgeleerdheid; bij VAN HEUSDE wijsgeerige beschouwing der Geschiedenis op haar zelve en in verband met alle wetenschappen. Ook gold van VAN HEUSDE niet, wat hij van DE RHOER opmerkte, dat deze eene nieuwe baan wilde openen, waarbij de tijdgenooten koel en onverschillig bleven. Neen! wat DE RHOER ontmoedigde, bemoedigde VAN HEUSDE. Zijne leerlingen begrepen hem; want de tijd was thans daar voor rijper en hoe menigmaal verklaarde deze laatste, hoeveel hij voor eigen ontwikkeling aan zijne Leerlingen verschuldigd was.

Wat dus DE RHOER voor zich zelven beoefende en zich voorstelde, maar verder liet varen en, door gebrek aan belangstelling bij anderen, niet in zijne lessen in haar geheel overbragt, dat ontwikkelde VAN HEUSDE in eene geheel eigenaardige rigting, naar de behoefte van zijnen tijd. De denkbeelden van DE RHOER waren ook de zijne, maar hij riep ze in het leven, en vond hare toepassing in de overige staatkundige lotgevallen der volken.

Door eigene studie en dien omgang ging hij steeds voort in de beoefening der Geschiedenis. Die voordragt werkte weldadig op de opwekking van den geest der historiestudie aan onze Hoogeschool. Men zag in de-

zelve een ander beginsel ontwaken. Overal was werking; een zedelijk wezen leefde reeds in de lotgevallen der volken. En toch het viel VAN HEUSDE nog niet gemakkelijk. Nog had hij niet gevonden, wat hij gevoelde, dat daar in toepassing moest worden gebragt, het *eigenlijke verband der volken* sprak zich in zijne geschiedenis nog niet uit, tot dat wederom eene dier schijnbaar toevallige omstandigheden, welke het leven der Geleerden veelvuldig pleegt op te leveren, aanleiding werd tot de *geheele ontwikkeling van zijn' historischen geest.* Hij had wel de bronnen der nieuwere, vooral der oude, geschiedenis gebruikt, maar zoo als een man van talent en geleerdheid dezelve leest, dan wanneer een geheel nieuw veld van onderzoek, gedurende den loop van weinige jaren, moet worden bearbeid. Allengs kreeg hij gelegenheid een' of ander' schrijver meer opzettelijk te bestuderen. Den *Parens Historiae*, HERODOTUS, had hij bewerkt, maar van den oogenblik af, dat hij meer opzettelijk POLYBIUS las met zijnen leerling VAN GOUDOEVER, die deszelfs historische waarde in een *akademisch Specimen* wilde onderzoeken (13), ging er een nieuw licht op in zijne ziel. Dáár vond hij denkbeelden, die zich geheel meester van hem maakten en welke hij van nu af aan overbragt op dat ruimere oogpunt, waaruit wij, boven POLYBIUS, in onzen leeftijd, de Geschiedenis kunnen beschouwen.

En dat denkbeeld was geen ander, dan wat hem de overeenstemming scheen tusschen PLATO en POLYBIUS. PLATO had hem door eene veeljarige studie meer en

meer den Mensch leeren kennen in zijn' aanleg en vermogens en zoo als hij moet worden gevormd en opgevoed en ontwikkeld. Hij zeide hem, (het waren zijne eigene woorden, hier ter plaatse) »dat de Staten niet »van hout en steen, geene machinen zijn, die even als »in de physische wereld in beweging moeten gezet wor»den, maar uit menschen en zedelijke wezens bestaan." En nu zag hij daar bij POLYBIUS, dat bij de volkeren, even zeer als bij de menschen, opkomst, bloei en verval worden opgemerkt. Op de waarneming van dit beginsel was voortaan zijne geheele studie gerigt. En hier staan wij, mijns inziens, bij de beslissendste Periode, *in de ontwikkeling van zijn' historischen geest.* Wij zouden zulks het *tweede tijdvak* kunnen noemen. Het kwam vooral in werking na 1812, toen de eigenlijke vestiging van zijne historische methode plaats vond. Nu zag men in de Geschiedenis leven en ziel. Nooit vergeet ik den indruk, dien zoodanige voordragt der Geschiedenis op zijne Leerlingen maakte. Anderhalf jaar vroeger was ik zijne school ingetreden, en het was, als of de historische studie, door VAN HEUSDE aan deze Akademie reeds van den beginne af opgewekt, nu als door een' elektrieken schok werd medegedeeld aan zijne Leerlingen. Allengs zag men niet zoo zeer geheel andere beginselen; want karakteristiek is bij VAN HEUSDE geweest, dat hij zich altijd in dezelve gelijk bleef, terwijl geheel zijne studie aanschouwelijke ontwikkeling was dier beginselen; maar men bespeurde veeleer de *wijziging* zijner historische methode, ten gevolge van zijn dieper inzigt in den geest der Geschiedenis, die in de daadzaken

sprak. Van nu af aan zag hij in de *volkengeschiedenis* die *der wereld*, *en* in deze *die der menschheid.* Men ontwaarde daarin den voortgang van ruwheid tot beschaving door de onderscheidene perioden der opvoeding van het menschdom. Van jaar tot jaar bemerkten zijne Leerlingen dien voortgang zijner historische lessen. Gedurende vier jaren van 1810 tot 1814, waarin ik zijne Lessen over de algemeene Geschiedenis bijwoonde, was dezelve mij opmerkelijk. Zoo werd VAN HEUSDE de man, die in toepassing bragt, wat POLYBIUS als denkbeeld had opgewekt. Het was de vereeniging van Wijsgeerte en Geschiedenis, niet om, even als sommige Fransche schrijvers der vorige eeuw gedaan hadden, *la Philosophie de l'histoire* op te maken naar eigen inzigt, of gelijk in onzen tijd in *Duitschland*, de aanhangers van sommige wijsgeerige stelsels, vooral der Hegelsche Philosophie, de Geschiedenis te *construëren*, en *a priori* voor te dragen (14), maar om waar te nemen en te onderzoeken, wat zich in de werkelijke wereld voordeed.

Hoe gaarne M. H. trad ik dieper in dit onderwerp in, en schetste ik U, hoe VAN HEUSDE in de Wereldgeschiedenis den Mensch gadesloeg in zijne verschillende leeftijden, als kind en knaap en jongeling en man. Hij toch zag in de Geschiedenis den Mensch in het groot werken, maar toch denzelfden voortgang en die ontwikkeling behouden, welke men in het *individu* waarnam, en waar de Geschiedenis des Menschdoms tevens die der Menschheid was, daar vond hij in beiden dezelfde leeftijden. Het was geene speling (gelijk zij, die

wel eens oppervlakkig deze denkbeelden beoordeelden, soms meenden), maar waarneming van het inwendige leven der volken, en dus van *den mensch in de wereldgeschiedenis*, wanneer hij bij de Oostersche volken de kindschheid des menschdoms in vroegere en latere eeuwen terug vond, bij sommigen meer, bij anderen minder ontwikkeld, gelijk ook de Zuidzee-eilanders dienzelfden trap van ontwikkeling aanwijzen. Van daar, even als bij het kind, die zucht naar al wat schittert, naar luister en pracht, die vlugt eener soms onbeteugelde verbeelding, welker meer beperkte vlugt wij in de Oostersche Dichters, vooral in een' JOB, terug vinden; of wanneer hij bij de Grieken en Romeinen, den leeftijd van den knaap en den jongeling waarnam, die allengs tot praktischen geest rijpt, gelijk in de Germaansche en de nieuw-Europesche wereld, de geheele rijping van den mannelijken leeftijd des menschdoms.

Deze waarneming gaf hem veelal den sleutel aan de hand ter oplossing van vele verschijnselen in de historische wereld. — Hij lette daartoe op de *spelen* der volken, geheel kinderlijk bij den Oosterling, jeugdig bij Grieken en Romeinen, en mannelijke gevoelens openbarende in de ridder- en tournooispelen der middeleeuwsche volken, zoowel als in die van latere dagen.— Die voortgang des menschdoms tot hoogere ontwikkeling bleek hem vooral in de *schatting der Middeleeuwen* zelve. Deze toch waren hem, op het voetspoor van VOLTAIRE, MONTESQUIEU en ROBBERTSON, door DE RHOER reeds toegejuicht, de aanvang van een nieuw leven, de eerste ontwikkeling der Germaansche

volken, en deze denkbeelden ontwikkelde hij in den loop der geschiedenis. Allengs rijpte de menschheid tot zedelijke ontwikkeling, die karaktertrek van den man. — Daarvan was ook de *schatting der Vrouw* hem een sterk sprekend bewijs. Trapswijze rees deze vooral in de zedelijke schatting van den man, waarvan men in het *Oosten* naauwelijks eenig spoor aantrof, alwaar zinnelijke neiging zich in de Polygamie en in de Harems der Vorsten openbaarde, terwijl zij in *Griekenland* en *Rome* reeds aanving huisselijke pligten te vervullen en soms op den staat invloed te oefenen; doch de *Westersche* volken erkenden de vrouw meer in hare zedelijke waarde. — Ditzelfde denkbeeld zag hij uitgedrukt in den geheelen toestand der *oude Staten*, derzelver oorsprong en natuur en verscheidenheid van de nieuwere; *in de Zeden en gewoonten*, en *vooral in de Wetten en Godsdiensten* der verschillende natiën. Want waar de Oostersche verbeelding streeft naar het verhevene, daar verdiept men zich in Astrologie, Geestenleer en Theösophie. Integendeel in de *Grieksche* godenleer vindt men den geest van den jongeling met al deszelfs deugden en gebreken terug, en de Mythologie en die Godenfamilie op den Olympus, met Jupiter, der Goden vader, aan het hoofd, wiens jeugdige uitspattingen en misstappen de ijverzucht der jaloersche Juno opwekken, en die gedurige twisten en krakeelen der Goden onder elkander, wat zijn zij anders, dan neigingen, die wij in den jeugdigen leeftijd aantreffen; maar neigingen en verrigtingen, die natuurlijk bij den enkelen mensch anders waren gewijzigd, dan bij de volken? Het voor-

bijzien van dit verschil en het niet genoeg indringen in den historischen geest van VAN HEUSDE, heeft wel eens veroorzaakt, dat hij niet zelden verkeerd werd begrepen door hen, die alleen *eenige* denkbeelden en niet het *geheel* zijner voorstellingen kenden. Zoo klom hij op tot het *Christendom*, welks zedelijk karakter hetzelve te regt op hooger standpunt in de Wereldgeschiedenis plaatste. — Maar waartoe zou ik voortgaan U eenige vlugtige trekken te schetsen, die U den historischen geest van VAN HEUSDE konden herinneren? Zij blijven altijd onvolledig en de grenzen eener Voorlezing verbieden mij meerdere voorbeelden. Hij zelf heeft er ons proeven van gegeven in zijne belangrijke *Diatribe in antiquas civitates*, in zijne *Oratio de amore pulchri* en in zijne voorlezing *over de school van* POLYBIUS, en ik weerhoude mij dus, mijns ondanks, van zoodanige opheldering.

Er waren echter nog andere beginselen zijner historische beschouwing, die ik niet geheel mag voorbijgaan. Door MONTESQUIEU geleerd, had hij eerst den *invloed van het klimaat* op de volkeren opgemerkt; maar toen hij een hooger beginsel, t. w. den *Mensch* in de Geschiedenis gadesloeg, zag hij het in, dat niet *alleen* het klimaat den mensch vormt, en het volkskarakter bestuurt, maar dat de volkeren, zoowel als de afzonderlijke menschen, vaak dien bodem bewonen, welke voor hunnen aanleg en hun karakter meest geschikt is, waar zij hunne kracht best kunnen ontwikkelen, en dat de nomadische stammen vaak in hunne ondernemingen hiervan bewijzen zijn. De mensch toch moge veelal van

de omstandigheden afhankelijk zijn, hij bezigt dezelve tevens en wijzigt ze naar karakter en aanleg. — En hier komen wij op een ander beginsel, dat met de menschelijke natuur ten naauwste verbonden is, en hetwelk hij, indien ik mij niet bedrieg, eerst in 1813 in volle kracht ontwikkelde, het was de *zedelijke werking der Menschheid in de Geschiedenis* blijkbaar. Men had zoo menigmaal *noodzakelijkheid* en *vrees* als den hefboom gebezigd, waaruit men de zeden, gewoonten, daden, lotgevallen en godsdiensten der volken verklaarde. Door noodzakelijkheid meende men, had men zich kleederen, woningen en wat niet al aangeschaft, kunsten en wetenschappen beoefend; vrees was de moeder der Godsdiensten, en zoo verlaagde men den mensch tot een werktuig. Hiertegen verhief VAN HEUSDE zijne stem. Het scheen hem de groote taak van den geschiedschrijver, in de ontwikkeling van onze neigingen, beginselen en vermogens, vooral van de zucht naar het schoone, goede en ware, zoo als die zich bij opvolging in den mensch en in de volkeren openbaren, den oorsprong van dat alles gade te slaan. Reeds in 1814 stelde hij ter inleiding eenige uitspraken op den voorgrond, niet *a priori geconstruëerd*, maar als resultaten uit de lotgevallen en daden der volken getrokken. Zij waren gerigt tegen die materialistische leerstellingen, die vooral in *Frankrijk*, als een gevolg van de leer der 18 eeuw, waren doorgedrongen. Aan het hoofd derzelve stond deze: *qualis hominis, talis est humani generis ad perfectiorem conditionem progressus*, en vervolgens: *Homo, non machinae instar, locis et temporibus mo-*

vetur, sed ipso humani generis instinctu (indole) ad humanitatem evehitur.

Daarvan uitgaande, beschouwde zijne geschiedenis eerst de volken in den natuurstaat, niet zoo als ROUSSEAU dien voorstelt, den dieren gelijk, maar zoo als zij, verstoken van allen omgang met anderen, op den laagsten trap van zedelijke ontwikkeling staan. Zoodanige waren de *Ichtyophagen* en *Troglodyten*, welke DIODORUS SICULUS beschrijft en die natuurvolken der *Zuidzee*, welke COOK en andere reizigers aantroffen. Daarom waren reisbeschrijvingen hem voor de Geschiedenis belangrijk (15). Dan ook in dezen zag hij den Mensch, niet ongelijk aan die eerste kinderjaren, waarin hartstogten en begeerten zich trapswijze vertoonen. Zoodra zij echter eenigermate beschaafd worden, openbaart zich in hen de zucht tot opschik, kleeding, reinheid. Onder hen zijn de mannen veelal werklieden, vooral timmerlieden, die woningen, schuiten enz. maken; en de vrouwen vlechten daar mandjes. Van beschaafde volken winnen zij het in loopen, zwemmen, dansen, boomklimmen en schieten met pijl en boog, en in dit alles merkte hij den voortgang op van den natuurstaat tot den verderen kinderlijken leeftijd; ook in de driften en hartstogten kenbaar.

Hierdoor nu was de weg gebaand van die Natuurvolken toe die van het oude Oosten. De hoogste oudheid intredende, volgde hij tevens den gang der beschaving van de *Indiërs* en *Bactriërs* en *Arabieren*

en *Aethiopiërs* tot op de *Egyptenaren*, *Assyriërs*, *Babyloniërs*, *Persen* en andere natiën, en trokken vooral de *Hebreën* zijne historische aandacht tot zich. Niet dat hij van dezen steeds uitging, gelijk men tot op zijn' tijd in de behandeling der wereldgeschiedenis veelal gewoon was, maar hij plaatste ze daar, waar zij in de geschiedenis der wereld voorkwamen, en zag in hen een allerbelangrijkst volk, dat anderen in kunsten en wetenschappen verre vooruit was, en daarin door deszelfs Godsdienst geholpen werd.

Maar ik mag U niet verder voortleiden in de oude wereld der Grieken en Romeinen, noch U door de middel- en nieuwe historie rondleiden; evenmin als zijne voorstelling schetsen van de staatkundige lotgevallen der volken, die niet minder zijne aandacht trokken; want ik zou uwe aandacht vermoeijen. De aangevoerde proeven mogen volstaan, om u te doen zien, welke de geest der historische wetenschap van VAN HEUSDE geweest is; hoe hij daarin niets zocht in te brengen, maar alles opmerkte, en daardoor terug vond, wat PLATO hem van den mensch geleerd had, en hoe zijne geheele geschiedenis door dit hoofddenkbeeld bezield werd: dat de mensch zich, als zedelijk wezen, in zijne trapswijze ontwikkeling vertoont in de Geschiedenis der volkeren.

Er openbaarde zich echter eene gedurige *voortgang in de historische ontwikkeling van* VAN HEUSDE, en het was in datzelfde tijdvak van 1810—1820, dat de behandeling van *aanverwante historische vakken* aanleiding gaf tot verruiming zijner denkbeelden en naauwkeurige be-

handeling van de geschiedenis der wereld, zoo als hij zich die voorstelde in al haren omvang. De bronnen der Geschiedenis, zoowel der volken, als der Letteren en Wetenschappen, deed hij nader kennen in zijne *Historia Literaria*, waarmede, verbonden met die *der kunsten en wijsgeerte*, hij reeds in het tweede jaar van zijne akademische werkzaamheid (1805) een' aanvang maakte; welke hij, in 1810, toegepast op de Grieken en Romeinen; maar inzonderheid, na de omwenteling zijner historische methode in 1813, in haren vollen omvang voorstelde, waar hij de Dichters, Redenaars, Geschiedschrijvers en Wijsgeeren beurtelings behandelde, vooral zoo als dezen bij Grieken en Romeinen opstonden.

Hij bedoelde door deze letterkundige geschiedenis, de kennis, waardering en beoordeeling der bronnen, bovenal waar hij de Geschiedschrijvers schetste. Steeds plaatste hij dezelven in verband tot tijden en volken, waaronder zij leefden. Derzelver werken kenschetsende, vermeldde hij derzelver eigenschappen en deugden en gebreken op eene geheel eigenaardige wijze. Nooit stond een derzelve op zich zelf, maar altijd in verband tot den voortgang der kunsten en wetenschappen en der natie, waaronder hij leefde. Den invloed van dezen of genen der vroegeren op lateren gaf hij zorgvuldig aan. Hij deed het zien, hoe MONTESQUIEU door POLYBIUS gevormd was, en den weg baande voor ROBBERTSON en GIBBON, en dergelijken voortgang vinden wij alom aangeduid, en door zoodanige onderzoekingen opende hij de kennis der bronnen voor zijne Leerlingen.

Vier jaren later (1817) was de *Geschiedenis der Wijsgeerte* hem opzettelijk onderwerp van onderzoek, toen hij haar verbond met die der *Letteren*, zoodat deze slechts derzelver licht moesten doen afdalen op den gang, dien de Wijsgeerte uit het oude Oosten tot op onze dagen genomen heeft. — Eveneens verbond hij in 1816 de *staatkundige Geschiedenis der nieuwere Europesche volken* met die van derzelver Letterkunde. Want er heerschte eene groote verscheidenheid in de Lessen van VAN HEUSDE. Telkens wisselde hij dezelve niet alleen af, maar wijzigde, veranderde en breidde hij dezelve uit. Hierdoor werden leergierige jongelingen niet zelden uitgelokt jaar op jaar zijne Voorlezingen bij te wonen, gelijk VAN HEUSDE zelf verklaarde, dat derzelver voortdurende tegenwoordigheid hem telkens een vernieuwde prikkel was ter bevordering van verscheidenheid in dezelve. Daarenboven, gelijk hij zelf in zijne studiën geregeld voortging, zoo deelde hij altijd de vruchten van zijne studiën mede aan zijne Leerlingen.

Hoe meer echter VAN HEUSDE zijne wijsgeerige denkbeelden ontwikkelde en met geschiedenis verbond, des te meer werd de *Geschiedenis der Wijsgeerte* hem in al haren omvang hoofdonderwerp zijner studiën, inzonderheid toen hij, na 1821, bij den dood van den Hoogleeraar HUISMAN, het onderwijs in de Geschiedenis der Wijsgeerte, reeds vroeger behandeld, op zich nam.

Eindelijk trad hij in zijne Voorlezingen in 1819 voor het eerst op met de *Geschiedenis der Menschheid*, als afzonderlijke wetenschap. Hierdoor geraakte hij op het standpunt, van waar zijne eigene studiën, wier resultaat hij altijd mededeelde, uitgingen en waardoor zij geleid werden. Veel toch had hij steeds onderzocht, veel medegedeeld, en daardoor was zijn eigen geest ontwikkeld, en zoo naderde hij aan het *derde of laatste tijdperk zijner historische ontwikkeling*, dat ik meen omstreeks het jaar 1820 te mogen plaatsen. Zijne Leerlingen hebben wel eens gemeend, misschien niet te onregt, van toen af het belangrijkste tijdvak bij VAN HEUSDE te hebben bijgewoond. Geen wonder; allengs was zijn geest tot deszelfs volle rijpheid gekomen. Hij stond daar in de volle kracht zijns levens, na zijn veertigste jaar. Dieper en dieper ging hij, die zijn onderwijs jaarlijks wijzigde, in de Geschiedenis met zijne Toehoorders in, ook door eene veranderde inrigting zijner Lessen, vooral door nu eens zich hoofdzakelijk bij de Oostersche volken, dan weder bij de Grieken en Romeinen, straks bij de middeleeuwen of nieuwere volken te bepalen, en geheel hen in te leiden in derzelver toestand en lotgevallen, en vooral — nu trad hij op als *Schrijver*.

Nu eerst? vraagt men welligt. — Ja, M. H.! VAN HEUSDE had het zich zelven beloofd, niet voor zijn veertigste jaar voor het geleerde publiek op te treden, en hij bleef getrouw aan deze belofte. Eerst wenschte hij zijne denkbeelden tot rijpheid te brengen, de waarnemingen in zich op

te nemen, en die in zijn' geest te bewerken, eer hij de slotsommen daarvan voordroeg. Behalve enkele kleinere, vooral akademische, geschriften had hij, van het veelvuldige door hem geschrevene, weinig of niet tot geschriften voor de geletterde wereld bewerkt, maar zie daar dan ook de oplossing van het raadsel, hoe VAN HEUSDE in die latere jaren zooveel heeft kunnen geven. Immers, het was te voren overdacht en bewerkt.

Overdacht, zeg ik; want veel denken was eene hoofdbezigheid van VAN HEUSDE. — Maar welke Geleerde denkt niet veel bij zijn' arbeid? Ik stem het gaarne toe, en toch is de een meer bewerker van het opgespoorde, de ander meer oorspronkelijk zelfdenker over het bewerkte. VAN HEUSDE behoorde onder die Geleerden, die veel lazen, maar misschien nog meerder tijd besteedden aan het nadenken en daardoor aan het in zijn' geest bewerken van het bestudeerde. En van daar dat karakter van oorspronkelijkheid, dat bij hem op alles gedrukt stond. Zoo plagt hij den dag nooit met lezen, maar altijd met nadenken te beginnen; hetzij de vroege morgen hem reeds te 4 of 5 ure, ook des winters, bij de diepe stilte van den nacht, aan zijne schrijftafel vond; daar zat hij dan met zijn' stoel naar het vuur gekeerd, en het kaarslicht daar achter hem, te denken en te peinzen, soms uren lang, tot dat de geest vaardig werd, en hij, zich in geestdrift omkeerende, voor zijne kleine schrijflessenaar zich plaatste; — hetzij hij, na den arbeid, in de Natuur, voor wier hoog en edel genot zijne ziel zoo vatbaar was, of op het stille land, onder majestueusch geboomte,

of onder zijne acacia's *rusticeerde* (gelijk hij het noemde); — 't zij hij, na de vroege uren des daags aan den arbeid besteed te hebben, van buiten naar de stad reed, en door die beweging des ligchaams zijne ziel zoo aangenaam en helder gestemd vond om geregeld te denken; of in de vacantiën, op zijne buitenlandsche reizen, landen en volken met zulk een wijsgeerig oog overzag, te midden van het hooge genot eener heerlijke natuur, in welk boek hij meer las, dan de dagelijksche reiziger, en van daar zijn *woord uit Zwitserland aan zijne jeugdige Vrienden* toeriep. — Zoo was *nadenken* eene hoofdbezigheid van VAN HEUSDE, en dat bragt die zeldzame overeenstemming te weeg tusschen den Geschiedkundigen en den Wijsgeer, die groote oorspronkelijkheid, die vaardigheid van zijn' geest, om te bewerken, wat hij rijpelijk overdacht had, dien zamenhang in geheel zijne werkzaamheid, omdat zijn encyclopaedische geest streefde niet alleen naar kennis der wetenschappen, maar tevens naar derzelver grondbeginsel, doel en verband. Wat hij overdacht, gaf onophoudelijk voedsel aan zijne rustelooze werkzaamheid, en wat hij bewerkte wederkeerig aan zijn nadenken.

Was dus alles reeds gerijpt in zijn' geest, nu vloeide ook het een na het ander, als in rijken overvloed, uit eene milde ader voort. Hij begon met PLATO en zijne wijsgeerte; want in zijne Schriften hield hij dezelfde rigting, als in zijne studiën, en toen zijne *Initia* den grond gelegd hadden, bouwde hij op dien grondslag voort, en zijne onvergelijkelijke *Brieven over hooger onderwijs*,

en zijne *Socratische school* en eindelijk zijne *Characterismi*, strekten ter verdere toepassing dier beginselen op opvoeding en onderwijs, op kunsten en wetenschappen, op derzelver onderling verband en praktisch doel voor het leven, vooral op wijsgeerte, zoo als hij wenschte, dat die in de negentiende eeuw mogt worden beoefend.

Maar hoe stonden die Schriften in betrekking tot Geschiedenis? Ten allernaauwste, M.H.! Daardoor toch rijpten mede zijne denkbeelden over haar wezen en verband tot de *Encyclopaedie* der menschelijke kennis, der kunsten en wetenschappen en haar praktisch belang; gelijk het al schrijvende hun gaat, die zelfstandig werken. Daar, vooral in de *Socratische school*, vestigde hij Geschiedenis op hare plaats in den kring der Encyclopaedie. Hij waarschuwt dáár tegen die gevaarlijke voorstelling eener historie *a priori*, omdat haar aard bestaat in *onderzoek* en *opsporing*. Zij is naar haar doel in den *κύκλος* der wetenschappen, waarvan de Wijsgeerte het middelpunt uitmaakt, het licht, dat allen bestraalt. Zij stelt alle krachten en vermogens van den mensch en alle kunsten en wetenschappen, uit dezelve geboren, voor in haar waar karakter. Zij is de fakkel der menschelijke kennis.

Bedrieg ik mij niet, dan was het vooral in dit tijdperk, dat van VAN HEUSDE zijn' geest geheel ontwikkelde in de behandeling van twee historische vakken, reeds vroeger meermalen voorgedragen, gedurende geheel zijn leven onderwerpen van zijn onderzoek, maar

nu eerst in vollediger rijpheid voorgesteld. Ik bedoel de geschiedenis der *Wijsgeerte* en der *Menschheid.* — Enkele trekken, hier uit dezelve bijgebragt, mogen volstaan, om den geest te doen kennen, waarin dezelve door VAN HEUSDE behandeld werden.

Ook in de *Geschiedenis der Wijsgeerte* zag VAN HEUSDE, gelijk in geheel de Geschiedenis, den voortgang der menschheid in het philosopheren, alles in verband tot de ontwikkeling van den mensch in de verschillende tijdperken zijns levens. Van daar verklaarde hij de beginselen, den aard en de strekking der Philosophie in het Oosten, Griekenland, Rome, en bij de nieuwere volken en derzelver philosophische *placita.* Maar alles ging van den mensch zelven uit. — Zie daar de eenheid te midden dier verscheidenheid! Hij begon van den waren aard der *philosophie*, zoo als deze geen stelsel, geene wetenschap is, maar eene wijsgeerte, eene *begeerte naar wijsheid* (*studium sapientiae*) en dus in onderzoeken bestond. Wijsgeerte is daarom nog geene wijsheid. Daarin onderscheidt zij zich van Godsdienst. Deze stelt; de wijsgeerte zoekt. God kunnen wij niet *kennen*, maar wij moeten hem *gelooven.* Zij nu bedoelt den mensch zedelijk te verbeteren.

Eigenlijke Wijsgeerte werd in het Oosten nog niet gevonden, maar wel zag men dáár hare beginselen (*studia philosophandi*). De Oosterlingen streefden naar de kennis van de Godheid, van den oorsprong der wereld, van de starren, kleinere voorwerpen, planten enz. Van daar de Oostersche

Theösophie, Cosmogonie, Astrologie enz. Zoo onderzochten zij het verhevene en het kleine, niet ongelijk aan den kinderlijken leeftijd; wat daar tusschen inlag: den mensch, verzuimden zij. Belangrijk zijn ten deze vooral de Hebreën, die niet, als de Chaldeën, Astrologen waren, maar wier Dichters bijzonder de Godheid bezongen. Den mensch beschouwden zij meestal van de uitwendige zijde, in zijne handelwijs en zijn' omgang, niet in zijne natuur. Zóó waren CONFUCIUS en bovenal SALOMO Wijsgeeren. De Spreuken van dezen zijn waarheden omtrent menschelijke zaken, die duurzaam gelden. Dit streven naar wijsgeerte droegen zij poëtisch voor, of wel in opmerkingen.

Eene hoogere ontwikkeling der Wijsgeerte vond men bij de Grieken, wier eerste wijsheid in de Mythologie voorhanden is, geheel den leeftijd van den knaap waardig, wien fabelen behagen, als waarin hij zijne philosophie uitspreekt en inkleedt. — Zoo ontstond in den Chaos de liefde en deze bezielt alles; zoo de fabel van de doos van Pandora, waarin de waarneming van de vele onheilen des menschdoms gehuld was, maar onder op den bodem lag toch de hoop. Wat is wijsgeeriger, maar tevens eenvoudiger! Eveneens bevatten de denkbeelden van den Orcus de eerste wijsgeerte der onsterfelijkheid.

Doch de eerste beginselen der eigenlijk gezegde Grieksche wijsgeerte vinden wij bij de Ïonische philosophen, die vooral physische en mathematische voorwerpen en derzelver oorzaken, niet zoo zeer in stelsels, als wel in

zoo vele uitspraken en gezegden en spreuken, niet als wijzen (σοφοι), maar als begeerig naar wijsheid (philosophi) onderzochten. Zij philosopheerden over de natuur der dingen, over de starren, welke de Oosterlingen *waarnamen.* Onder hen muntte vooral een ANAXAGORAS uit, die de *natura rerum* en de ziel, als afgescheiden van het ligchaam, als *τὸν νοῦν* het eerst verklaarde. Niet anders ontstonden in *Groot-Griekenland*, of de Grieksche kolonien in Oud-Italië, PYTHAGORAS en de PYTHAGORAEERS, die, als priesters verkeerende, eene school vormden, waarin zij zich voorstelden den mensch van zijne jeugd af op te voeden, vooral van zijne zedelijke zijde, met name door de muzijk en de werking der vriendschap.

Dan ik gevoel, dat ik mij moet onthouden van verdere voorbeelden; ik mag U den voortgang van daar tot SOCRATES en PLATO, tot de Romeinsche wijsgeeren en die der nieuwere volken, wier schriften hij evenzeer bestudeerd had; (gelijk nog in de laatste jaren zijns levens een DESCARTES en BACO bij vernieuwing,) niet voordragen; noch ook hoe dit alles, nooit in het afgetrokkene, maar steeds in verband tot de geschiedenis der wijsgeerte werd voorgesteld; noch ook hoe bij al deze onderzoekingen de Geschiedenis hem het licht der waarheid was, dat op de philosophie afstraalde. Want op alles drukte hij zijn eigen karakter. Even als hij van onzen SIMONS, toen deze ons ontvallen was, ons zeide: *hij was en bleef altijd* — ADAM SIMONS; *zóó moet men hem beoordeelen*, even zoo mogen wij ook van hem zeggen: *hij bleef altijd* VAN HEUSDE.

Ik verzwijg dit alles, om nog met een woord te gewagen van eene wetenschap, waarin hij zijne denkbeelden geheel ontwikkelde. Ik bedoel de *Geschiedenis der Menschheid.* Reeds vroeg, en wel bij trapswijzen voortgang, had hij uit dit oogpunt de Geschiedenis der wereld en der volken behandeld; eindelijk toen zijn geest tot volle rijpheid gekomen was, verzamelde hij dit alles in één geheel. Hij ging daarbij uit van de waarneming van den menschelijken geest, die niet slechts uitwendig, gelijk velen der ouden gewoon waren, maar zoowel physiologisch, als psychologisch, moet beschouwd worden, en wel in zijn uitwendigen zin als lijdelijk, in zijn inwendigen zin als werkzaam. Dit leidde hem tot de vergelijking van den mensch met het gedierte, door onderzoek naar deszelfs verschillende aesthetische, redelijke en zedelijke vermogens, allen geboren uit de hem eigene zucht tot het schoone, het ware en het goede, welke elkander geregeld opvolgen, en bovenal kenbaar in de zucht naar onsterfelijkheid, en vervolgens tot de werking dier vermogens, zoo verschillend, zoowel bij onderscheidene sekse, als in onderscheiden leeftijd.

Had hij zoo de *Menschheid in den mensch* waargenomen, hij ging van daar over om die in de *volkeren* gade te slaan; eerst in de wilde volken, of de natuurvolken, wier beginselen, instellingen, zeden en godsdienst geheel uit derzelver trap van beschaving te verklaren zijn. Daarna doorliep hij de verschillende natiën op verschillende trappen van beschaving, bij allen vooral het oog slaande op derzelver spelen, beginselen,

wetten, zeden, godsdiensten en verschillende schatting van de vrouw, en hij eindigde als algemeene slotsom in het streven der menschheid naar volmaking.

Zoo ruim was de omvang der historische wetenschappen, aan welker bearbeiding VAN HEUSDE krachten en leven besteedde. Meer en meer trad hij bij dezelve in bijzonderheden, daar hij verschillende deelen derzelver afzonderlijk voor zijne Toehoorders ontwikkelde (16). Maar gij hebt het reeds bemerkt, en gij — zijne Leerlingen, — weet het, hoezeer er inwendige eenheid was in den geest van VAN HEUSDE en deszelfs nasporingen, hoe naauw verbonden bij hem de Geschiedenis was aan de Wijsgeerte. Hem was de Geschiedenis in den volsten zin: *lux veritatis*, *testis temporum*, *magistra vitae*, voor de wijsgeerte, zoowel als voor alle vakken van menschelijke kennis. Maar ziedaar dan ook uit den eigen gang der ontwikkeling van VAN HEUSDE U aangetoond, waarom hij historiestudie noodig had, om te worden, die hij later geweest is (17), en tevens, waarom hij moeijelijk regt kon gekend en beoordeeld worden, dan van zijne Leerlingen, die hem geheel gevolgd zijn, en die vooral, zoo verre in hen een hoogere zin was, meest in staat zijn den voortreffelijken man te waarderen.

En nu nog éene bijzonderheid! Ook in zijne Schriften eindigde hij met de Geschiedenis, even als in zijne studiën. Hij schreef ten laatste *de School van* POLYBIUS, of *geschiedkunde voor de* 19 *eeuw*. Wat zij bevat, is ons nog onbekend, maar hij heeft er ons hier uit voorgedragen, en

wij weten het, dat het zijne bedoeling niet was de Geschiedenis terug te voeren tot het standpunt, waarop POLYBIUS stond; want zoo iemand, VAN HEUSDE erkende (en hij heeft het ons zelf verhaald) hoe bekrompen de gezigteinder van dien Griek was, en hoeveel verder de onze reikt. Hij zag in den loop der tijden een' gestadigen voortgang tot hoogere beschaving; maar, geleerd door het onderwijs dier school, wenschte hij op dien grondslag het gebouw der Geschiedenis op te trekken, en meende daardoor, als de groote slotsom van de studie zijn levens, aanwijzing te kunnen geven, hoe men, in de negentiende eeuw, naar zijn inzien, de geschiedenis moet behandelen in vergelijking met de methode der zeventiende en achttiende eeuw. — Het zal wel de spits van het gebouw zijn, dat hij gedurende een werkzaam leven met vlijt en inspanning, door nadenken en lezen, met talent en smaak, met geleerdheid en onderzoek heeft opgetrokken.

Ik heb getracht eenige der hoofdtrekken van het beeld van VAN HEUSDE, als Geschiedkundige, U voor den geest te roepen, en is het mij niet geheel mislukt, dan voorzeker zal hetzelve het gevoel van bewondering, vriendschap en liefde hebben opgewekt jegens hem, die in alles streefde naar het schoone, goede en ware; en dan gevoelen wij tevens te meer de grootheid van ons verlies. — Maar ik besef het, er ontbreekt toch nog één hoofdtrek aan het beeld, dat ik trachtte te verlevendigen. Wij vragen nog: *hoedanig was die Geschiedkundige als Leeraar*

der Geschiedenis? — Het kon wel niet anders, M. H., of veel van hetgeen ik zeide, had betrekking tot hem als Leeraar der Geschiedenis, en tot de methode, die hij volgde; maar toch is het belangrijk daarop meer in het bijzonder een oog te slaan.

En hoe velen zullen er niet in ons midden zijn, wien hier de uren voor den geest zweven, in zijne school gesleten, en bij wie het denkbeeld levendig is: »voor- »zeker, als Leeraar der Geschiedenis was VAN HEUSDE on- »vergelijkelijk. Men moet zijn onderwijs in den tijd zijner »volle ontwikkeling genoten hebben, om hem regt te »kennen, te verstaan en hoog te schatten; aan hem dank »ik de eerste opwekking en den lust voor de weten- »schappen en voor de geschiedenis;" en wien bij die gedachte de dankbaarheid voor den Onvergetelijke opwelt in den boezem. — Gij weet het, Leerlingen van VAN HEUSDE! zijne Lessen waren niet dor of droog, maar de *individualiteit* van den leermeester stond in dezelve uitgedrukt. Zij werden *con amore* gegeven. Want collegie houden was hem uitspanning en genot. Waar de vakantie ten einde was, stond VAN HEUSDE in de catheder en met hooge vreugde zag hij dan weer dat uur te gemoet. Hij, die het leven zoo zeer genoot, vond dat genot niet minder in zijne lessen, dan in zijne studiën, en niet minder in den huisselijken kring en de natuur, dan in zijne wetenschappelijke werkzaamheden. Dan sprak hij daar tot U als een vriend tot zijne vrienden met die natuurlijke eenvoudigheid, die naïve waardigheid, die van hem onafscheidelijk waren; zoo dui-

delijk, als onderhoudend, zoo ingenomen en bezield met zijn onderwerp, en eer gij het vermoeddet, waart gij in het binnenste der Geschiedenis ingeleid; daar baande hij U het pad voor uw volgend leven. — Maar neen! die eigenschappen waren aan zijne geheele methode eigen, en ik spreek hier alleen van den Leeraar der *Geschiedenis.* Het is dus minder de vorm zijner voordragt, dan wel het *wezen* van zijn onderwijs in de Geschiedenis, welks hoofdtrekken ik moet schetsen.

En dwaal ik dan, wanneer ik als *hoofdtrek*, waarin *zijne geheele* methode begrepen is, en dus als beginsel derzelver, voordraag, dat *het akademisch onderwijs der geschiedenis van* VAN HEUSDE datgene *was*, wat hij begreep, dat het in den geest onzer akademische instellingen zijn moet: *hooger onderwijs?* — Zoo iemand, VAN HEUSDE gevoelde den aard en het wezen van akademische inrigtingen. Daarvan heeft hij in zijne *Brieven* zich zelven en het vaderland een duurzaam gedenkteeken opgerigt. Akademiën waren hem geene eerste, noch middelbare, scholen, geene Gymnasiën. Hij verwachtte daar Toehoorders, reeds met de eerste beginselen en daadzaken der Geschiedenis bekend, of althans in staat zich de kennis derzelver uit Handboeken aan te schaffen. Het moge al waar zijn, dat er niet zelden jongelingen aan de Akademie komen, die voor hooger onderwijs nog niet rijp zijn; en voor de zoodanigen was VAN HEUSDE welligt minder, dan voor hen, die zelfstandig wilden leeren studeren: ofschoon hij toch ook op dezen niet zelden grooten invloed uitoefende, door

hun liefde voor de wetenschappen en de studie in te boezemen. Doch, den rijken omvang der daadzaken, die zij niet kenden, kon hij hun in een' akademischen cursus niet geven; hij rekende het overtollig en noodeloos, datgene voor te dragen, wat zij in alle Leerboeken vinden konden. Dat behoorde tot de privaatstudie van den Akademie-burger. — Maar wat zij daar niet vinden konden, dat gaf hun de school van VAN HEUSDE, en jongelingen van hoogeren aanleg waren er vooral vatbaar voor. Hij wilde hen inleiden, niet maar tot aan de Geschiedenis, maar diep tot in het binnenste heiligdom, en hen daar met zich rondvoeren. En dat deed hij, niet, door ijdel philosopheren over dezelve, maar door dat onmetelijke veld in al deszelfs ruimte van een hooger standpunt te overzien. Daar leerde hij hen zelf na te denken over den aard, den inhoud, den geest der Historie, op daadzaken gegrond. Van dezen ging hij steeds uit, en zamelde alom op dat veld, waarop hij steeds in verscheidene rigtingen afdaalde, die voorwerpen op, die het geheel deden kennen, en zoo velen Gij in lateren leeftijd, (want in de jeugd is men daarvoor maar zelden vatbaar,) met mij zijne Voorlezingen inzaagt, wie uwer stond niet verbaasd over den rijken voorraad van daadzaken, die daar ten grondslag liggen, maar welke hij telkens zoo wist voor te dragen, dat men, als onmerkbaar, den geheelen toestand der volken zich zag voor oogen gesteld. Diep spoorde hij dan de oorzaken der gebeurtenissen op; ontleedde daarbij een' onmerkbaren voortgang in de wereldgeschiedenis, en hoe het eene de voorbereiding was van het andere. Zoo lag daar,

eer men het vermoedde, het geheele veld der geschiedenis voor de oogen geopend; want gelijktijdig deed hij het oog slaan op het land, dat die volken bewoonden, op het staatkundig tooneel, op zeden en gewoonten, op heerschende karaktertrekken, wetgeving, landbouw en koophandel en vooral op derzelver godsdiensten. En te midden dezer, anders zoo bonte, verscheidenheid heerschte harmonie; want de eenheid daarin was: de Mensch! menschen en volkeren in derzelver voortgaande ontwikkeling (18).

Ik weet het, en heb het reeds gezegd, zoodanig was niet van den beginne af aan het historisch onderwijs van VAN HEUSDE. Het had wel van den aanvang af iets kenmerkends, waardoor het zich onderscheidde van zijne voorgangers, en hij eene nieuwe baan opende voor de beoefening der Geschiedenis in ons vaderland. Nooit was zij hem hoofdzakelijk staatkundige geschiedenis, waartoe men ze veelal vroeger verlaagd heeft, maar veeleer die van het volk in deszelfs in- en uitwendig leven. Intusschen in den beginne, toen hij meestal *dicteerde*, bevattede zijne geschiedenis grootendeels de daadzaken in derzelver zamenhang. De eerste jaren besteedde hij aan het grondig onderzoek dier daadzaken. Zij waren hem onmisbare bouwstoffen, de vaste grondslagen en de hoofdinhoud der geschiedenis; maar zij waren niet de geschiedenis zelve. Na de omwenteling zijner historische studie, omstreeks 1812, ontwaarde men allengs eene geheele wijziging; toen sprak hij meer en meer vrij en onderwijzend en drong dieper en dieper

door in dit bij hem geliefkoosde vak van zijn onderwijs. Doch ook later steeds bleef hij in deze lessen een beknopt *compendium* dicteren, hetwelk hij uitvoeriger door vrije voordragt verklaarde. Zoo leerde hij hen, die voor *hooger onderwijs* vatbaar waren, zelfstandig denken, werken en in de geschiedenis indringen.

Want hier doet zich een *andere hoofdtrek* van zijn historisch onderwijs aan mij voor, welke geheel de uitdrukking was van zijn' eigen' geest. Ik bedoel, *dat hij in zijne lessen zijne toehoorders* op de meest onderscheidende wijze *geheel verplaatste* en waarlijk inleidde *in de tijden, van welke hij sprak.* De geschiedenis was hem de *getuige der tijden* (*testis temporum.*) Hoe menigmaal scherpte hij het in, dat men zich wachten zou voor de dwaling van hen, die in het licht van latere dagen vroegere beoordeelen, en dus onze tijden in de vroegere verplaatsen; dat men veeleer in elk tijdperk geheel moet leven, met al deszelfs eigenheden en karaktertrekken, zal men het juist en naar waarheid beoordeelen. En zoo iemand, hij had de gelukkige gaaf, niet in een of ander tijdperk slechts, maar in de onderscheidene tijdvakken en onder verschillende volken zich te verplaatsen. Die gaaf had hij van nature, maar hij had ze aangekweekt door de naauwkeurige waarneming van den mensch, van elken leeftijd der menschen, met alles wat aan denzelven eigen is. PLATO en zijne schriften hadden dit bij VAN HEUSDE gevoed, en nu was de geschiedenis der volken hem de oefenschool, om die gaaf der natuur in ruime-

ren omvang te ontwikkelen. — Ook daarin onderscheidde hij zich van WIJTTENBACH. Deze toch was de man der oude wereld ([20]) en verplaatste zich niet zoo gemakkelijk in latere tijden, als in de oude wereld. VAN HEUSDE, opgevoed in de school der klassieke oudheid, leefde echter geheel in de tegenwoordige wereld; nam levendig aandeel in dezelve; maar, daar hij die gelukkige gaaf had, zich in elk tijdperk der oude of nieuwere wereld te verplaatsen, hetzelve zich beurtelings voor den geest te roepen door de inwendige volledige kennis, die hij van dezelve verkregen had, daardoor juist was hij tot Geschiedkundige en leeraar der geschiedenis zoo geheel geëigend. Intusschen het beginsel zelf, dat men zich geheel moest verplaatsen in de tijden, had hij van WIJTTENBACH ontleend, die hem reeds vroeg had aangeraden, niet de nieuwere schrijvers over PLATO, noch de *compendia philosophiae* eerst te gaan bestuderen ([21]), maar PLATO zelven, en uit hem zijne wijsgeerte te beoefenen. De toepassing van dit beginsel op de Geschiedenis was de eigenschap van VAN HEUSDE, en werd vooral daardoor vruchtbaar, omdat hij den Mensch en de Menschheid had leeren waarnemen. Zijn vergelijkingsgeest, die hij ook in karakterschetsen zoo meesterlijk aanwendde, kwam hem daarbij zeer te stade. Daardoor onderscheidde hij, wat bij het eene, wat bij het andere volk voorhanden was, en vergeleek hij menschkundig vroegere en latere tijden; zoo b. v. de koloniën der ouden met de zendelingstogten der Christenen. Zoo zag men dan de Arabieren op hunne kameelen, de Egyptenaren aan hunne pyramiden, de

Aethiopiers in hunne *Castae*, de Phoeniciers in hunne kolonien. En datgene, waarnaar zijn eigen geest streefde, zocht hij te planten in het verstand zijner Leerlingen. Waar men de geschiedenis der Oostersche of Europesche volken, of wel der middeleeuwen, behandelde, overal leefde men onder die volken; men zag ze in al derzelver werking en handeling. Voorzeker! zulk eene voordragt mogt in den volsten nadruk onderwijs der Geschiedenis heeten.

Zal het noodig zijn, M. H. dat ik u verder herinner, hoezeer VAN HEUSDE jaarlijks *afwisseling* bragt, niet alleen in de vakken, die hij in zijne Lessen behandelde, maar tevens in de onderwerpen zelve, door nu eens deze, dan wederom gene hoofdtrekken uitvoerig te behandelen; hoe hij nooit, zelden althans, *polemiseerde* op zijne lessen, maar de ware meening naar zijne overtuiging zocht voor te dragen; hoe historische behandeling steeds hoofdzaak bleef bij al zijn onderwijs? —

Neen! liever herinner ik u, hoe bij hem de *indeeling der Perioden* niet uit toevallige omstandigheden, of van den afloop eener eeuw, ontleend was, maar van de volken zelve uitging, en van derzelver voortgaande ontwikkeling genomen was. In elk tijdperk zocht hij den geest uit te drukken dier tijden en wat daarin heerschende was; vooral het toen heerschende verschillende volkskarakter, gelijk hij dit (om een enkel voorbeeld bij te brengen) bij Atheners en Spartanen,

in de Ïonische en Dorische wereld, in noordelijk en zuidelijk Europa onderscheidde. Maar ik mag bij deze en andere hoofdtrekken niet langer stilstaan. — En toch is er nog *een hoofdtrek*, dien ik niet mag verzwijgen; want ik gevoel het, M. H.! hoe meer men in dit onderwerp zich indenkt, hoe rijker en onuitputtelijker stof ons voor den geest komt. De Geschiedenis was voor VAN HEUSDE niet alleen *het licht der waarheid;* zij was in zijne schatting iets hoogers. Zij was de *leermeesteresse des levens.* — Ja! de school der geschiedenis was hem eene leerschool des levens, en dit oogpunt stond eveneens in verband met geheel zijn' aanleg. Waarheid en wijsheid, door waarheidsliefde tot wijsheid en deugd geleid te worden, dat was het, wat hij in alles beoogde. Opleiding en vorming van den mensch, scheen hem het hoofddoel van al zijn streven. Gij kent zijne spreuk: »*verstandelijke en zedelijke volmaking, en ook anderen daartoe te brengen, dat moet het vaste doel mijnes levens zijn* (22)." Diep was in zijne ziel geworteld (het staat overal in zijne *Socratische school* te lezen) »*dat al ons weten niets is, indien het ons tevens niet leert, wèl te leven. Die door studie niet beter wordt, en er anderen niet door zoekt te verbeteren*, zeide hij, *wat heeft hij er aan*," en dit gold vooral van de geschiedenis. Die praktische zin leefde in VAN HEUSDE, en was hem de drijfveer tot de deugd. Maar *ook in dien geest* vooral *verstond hij pragmatische historie.* — Zij bestond hem niet alleen in een wijsgeerig onderzoek der gebeurde zaken, hetgeen reeds HERODOTUS en THUCYDIDES althans beoog-

den; niet alleen in het verband der daadzaken, met naauwkeurig onderzoek der oorzaken, gelijk bovenal POLYBIUS dit begon; maar daarin, dat zoodanig onderzoek leerde het leven te regelen, dat het werd aangewend *ad πρᾶξιν vitae.* Zij bestond dus niet maar in een geleerd navorschen van menschen, tijden en zaken, zonder vrucht voor het leven; niet maar in de kunst der Redenaars, die de Geschiedenis van eene aangename zijde wenschen voor te dragen. »*Pragmatische historie*, zeide hij, *berust op een naauwkeurig en wijsgeerig onderzoek der daadzaken zelve*, *zoowel als van derzelver oorzaken en gevolgen*, *en van de bronnen*, *waaruit zij geput zijn. Maar zij blijft daarbij niet staan. Zij past dit alles toe op het leven.*" Dat begon POLYBIUS; dat hebben de voornaamste Geschiedschrijvers van latere dagen beproefd; dat vooral was het doel van VAN HEUSDE. Die onderzoekingen der geschiedenis en navorschingen, vooral over betwiste en moeijelijke punten en vraagstukken, welke alleen strekten om de waarheid te kennen, hij beproefde ze in eigene studie; maar zij waren hem tevens opleidend tot iets hoogers. Als *hulpmiddelen* mogten zij hem gelden, evenals alle wetenschappen, wier bestemming niet praktisch is: meer dan dit, eigenlijk *doel*, konden zij voor VAN HEUSDE nooit zijn. — En zoo iemand, hij gevoelde de hooge bestemming van den akademischen Leeraar. Wilt gij eene enkele proeve uit de vele, die ons voor den geest staan? PLATO had hem geleerd en het Evangelie had het hem duidelijk gemaakt, hoe *liefde* het werkzame beginsel van den mensch is, en tevens

de bron van alles, wat edel en groot en goed zich in hem openbaart. En dit van den akademischen leerstoel der Geschiedenis aan te toonen en mede te deelen aan zijne jeugdige vrienden, was de lust zijns levens. Uit dat beginsel zag hij de Menschheid in de Geschiedenis zich ontwikkelen. Zoo onderscheidde hij in de volkeren deugden en gebreken, waarschuwde tegen dezen, wekte tot genen op, met al die bevallige innemendheid, die hem en zijn onderwijs eigen waren. Daarom vooral gevoelde hij, dat het Christendom het groote middel was tot de herschepping en zedelijke wedergeboorte des menschdoms, als tot een nieuw leven. Waar hij daarover sprak, daar was het harte hem warm en de taal bezield; daar vertoonden hem de middeleeuwen de eerste ontwikkeling van dat nieuwe zedelijke leven en de nieuwere geschiedenis het tooneel, waarop die zedelijke krachten zich openbaarden. Daardoor gevoelde hij de hooge voortreffelijkheid der nieuwere volken boven Grieken en Romeinen; want in hen leefde dat hoogste, zedelijke, beginsel der menschheid. Zoo wist hij zijne Leerlingen aan te vuren tot al wat edel en schoon was, en ontvlamde leergierige jongelingen tot de beoefening van die deugden, die den aanleg der nieuwere volken kenschetsen. Dat moest de Geschiedenis hen leeren. Zoo moest zij ook hun zijn de *vitae magistra*.

Maar ik moet eindigen! M. H. — Sprak ik alleen tot

Leerlingen van VAN HEUSDE, ik zou nog veel kunnen zeggen, zonder onbescheiden te zijn. Ik heb echter nog ééne vraag ten slotte: kan het U nog verwonderen, dat hij, die de Hervormer der historiestudie aan onze Hoogeschool mag genoemd worden, eene historische school heeft gesticht? Neen! ook door dit historisch onderwijs laat het zich gereedelijk verklaren, van waar het is, dat VAN HEUSDE zulk een' veelzijdigen invloed heeft uitgeoefend op de beoefenaars van *verschillende* wetenschappen. In zijne school was de Geschiedenis de hulpwetenschap voor alle toegepaste wetenschappen, de fakkel, die alle wetenschappen bestraalde, en, daardoor voorgelicht, ontdekten hare beoefenaars geheel nieuwe oogpunten. Zoo scheen de methode en het onderwijs van VAN HEUSDE als het ware *tact* mede te deelen ter behandeling van andere vakken van kennis, van Godgeleerdheid zoowel, als Regtsgeleerdheid, ja zelfs, zij oefende haren invloed uit op de Geneeskundige wetenschap. Naauwelijks levert welligt onze Letterkundige Geschiedenis eenig voorbeeld op van zulk een' veelzijdigen invloed, en een groot deel daarvan is buiten twijfel aan zijn historisch onderwijs toe te schrijven. — Zoo zal VAN HEUSDE in de Geschiedenis der algemeene historiestudie in ons vaderland eervol staan aangeschreven. Maar meer dan dit: de vrucht van zijn onderwijs blijft voortleven in eene gansche schare van Leerlingen, die de beginselen en oogpunten, in zijne school verkregen, reeds hebben toegepast op alle vakken van menschelijke wetenschappen aan al onze Hoogescholen en Athenaeën; en indien onze wensch vervuld wordt, en de *School*

van POLYBIUS, als eene heilige nalatenschap, door zijne Zonen mag worden geleverd, dan zal beter, dan mijne flaauwe rede zulks vermogt, het *beeld van* VAN HEUSDE, *als Geschiedkundige*, ons levendig voor den geest staan.

Van VAN HEUSDE, als Geschiedkundige! en ziedaar slechts één trek uit het beeld van den Man, die als Mensch, als Christen, als Literator, als Wijsgeer, zoo vele zijden van beschouwing aanbiedt. — En dien man missen wij hier in onzen aardschen kring! Weemoedig stemt ons die sombere gedachte! — Maar, wat zeg ik? Er is eene andere gedachte, die den rouw van ons harte leenigt. »VAN HEUSDE, die hier met zulk een »edelen geest en aanleg en rijke vermogens streefde »naar het ideaal van het schoone, het goede, het ware, »en naar zedelijke volmaking, *nu* verplaatst in de reine »wereld der Geesten, om daar eene hoogere ontwikke»ling te ontvangen, dan waarvoor hij hier vatbaar was." — Ziedaar balsem voor de diepe wonde van uw hart, Zonen! Vrienden! Leerlingen van den Ontslapene! — ziedaar een verschiet, dat ons uit deze opvoedingsplaats van den mensch een' blik doet slaan in eene hoogere wereld!

Ik heb gezegd.

AANTEEKENINGEN.

AANTEEKENINGEN.

(1) bl. 1. Het *Leesmuseum* te Utrecht werd den 15 Nov. 1838 geopend door VAN HEUSDE met eene Voorlezing *over de Geschiedkunde*, een gedeelte bevattende van een werk, dat door hem was bewerkt geworden en hetwelk hij, onder den titel van: *de school van* POLYBIUS »nog eenmaal, gelijk hij toen zeide: het liefst na zijn dood, wenschte »te doen uitgeven." — »Het behelst eene proeve ter beantwoording van »het gewigtigste aller geschiedkundige problema's: *hoe in de Geschie-»denis des menschdoms de geschiedenis der menschheid op te spo-»ren.*" »Het behelst," zeide hij vervolgens »noch algemeene Historie, noch »bijzondere Geschiedenis, veel minder is het een Compendium, of kort »begrip der historie. Ik heb maar zoeken uit te drukken en mijnen »Lezeren voortestellen, wat mij, betreffende de Wereldgeschiedenis, »sedert jaren voor den geest heeft gezweefd, en gestadig bij mij door »het lezen en beoefenen van de bronnen der Geschiedenis tot zeker-»heid gekomen is." — Hij noemde het de *school van* POLYBIUS, als uit die school geheel voortgevloeid.

(2) bl. 2. Met ons was de Hoogl. KIST. —

(3) Bl. 3. Van hoevele Leerstoelen werd in September 1839, bij de opening der Lessen, de nagedachtenis van VAN HEUSDE in opzettelijke toespraken aan de Akademische jeugd gehuldigd! Eenige derzelver zijn door den druk bekend gemaakt, als van den Hoogl. VAN GOUDOEVER *Sermo ad discipulos habitus de Ph. G. van Heusde*, die 18 Sept. 1838. — N. C. KIST *Memoriam Heusdii cum discipulis recoluit*, Lectiones auspicans historico — et philosopho — theologicas., A°.

1839—1840 habendas. Lugd. Bat. 1839), L. G. PAREAU, over *van Heusde's vorming van toekomstige Godgeleerden.* Eene Rede ter opening der Akad. Lessen — geplaatst in Godgel. tijdschrift: *Waarheid in Liefde*, 1839, N°. IV. — C. STAR NUMAN, *ter nagedachtenis van Ph. W. Heusde*, bij de opening der Lessen aan de Universiteit te Groningen — nevens hetgeen ik mede hierachter gevoegd heb.

(4) bl. 5. cf. DE RHOER *als Geschiedk.* (zie de volg. noot)

(5) bl. 7. *Ter nagedachtenis van Corn. Will. de Rhoer.* (Gekenschetst, bijzonder als geschiedkundige) *en Will. Hendr. de Beaufort, door* PH. W. VAN HEUSDE Utr. 1830. — *Characterismi veterum principum philosophorum, Socratis, Platonis, Aristotelis — ad criticam philosophandi rationem commendandam scripsit* PH. GUIL. VAN HEUSDE Amstel. 1839. —

(6) bl. 10. DANIELIS WYTTENBACHII *Epistola ad* PH. GUIL. VAN HEUSDIAM, praemissam HEUSDII *Specimini critico in Platonem*, Lugd. 1803. Belangrijk is het daaruit te vernemen, hoe de groote WYTTENBACH toen reeds over en aan zijn jeugdigen Leerling schreef, zoowel als den gemeenzamen omgang te leeren kennen, dien hij met hem had, zoowel te Amsterdam, als te Leiden.

(7) bl. 12. Zie VAN HEUSDE over DE RHOER b. a. bl. 14, die bl. 12, en verv. den veranderden toestand der Historiestudie beschrijft.

(8) bl. 13. Verg. VAN GOUDOEVER *Sermo* l. p. 15. De geheele voorrede van VAN HEUSDE voor zijn *Specimen* is ten bewijze, hoezeer VAN HEUSDE van zijne jeugd af zich zelf is gelijk gebleven. Reeds te midden zijner kritische studiën herkennen wij overal den Geleerde, die door smaak, bevalligheid, en natuurlijke eenvoudigheid zijne grondige studie wist aan te bevelen.

(9) bl. 14. Het is belangrijk te hooren, hoe VAN HEUSDE reeds in een' zesentwintig jarigen leeftijd, bij den aanvang van zijn Akademisch onderwijs, zich hierover uitliet, en dat in een' tijd, waarin aan de Hoogescholen een geheel ander oogpunt der Historiestudie invloed uitoefende. Als zoo-

danig deelde ik in den tekst, uit het begin der Inleiding van zijne Lessen over de algemeene Historie, in 1804 gegeven, eenige opmerkingen mede, over de verschillende historische methode, welke ik hier ter beter verstand met de eigen woorden van VAN HEUSDE in het Latijn doe volgen:

»Sunt, qui dulces narratiunculas de gentium ritibus, moribus, »institutis, rebus gestis ex Historia percipere cupiant; reliqua »non magnopere curent, et his ut satisfiat levis omnino historiae »tractatio sufficit. Nil opus est, nisi jucunda narrandi ratione. Sunt »alii, iique paulo graviores, qui non adeo narratiunculas illas expe»tant, sed unice rerum gestarum notitiam ex historia hauriendam »putent; qui, ut historiam cognoscere studeant, hac cognitione contenti »sunt, fructus ejus non cogitant. His unice opus est perspicua ac »diligenti historiae tractatione. Sunt etiam, qui nec jucundum nar»randi modum, nec perspicuam explicandi rationem contemnant, sed »iidem praeclara omnia atque magna ex historia percipienda cense»ant. Et his quidem ea opus est historiae methodo, quam nos unice »justam putamus et nostris lectionibus secuturi sumus. — Haec »methodus non tantum ipsas res gestas, sed rerum gestarum causas »easque vel remotissimas, complectitur, non tantum gentium facta »ac vicissitudines tradit, sed mores etiam atque ingenia describit; »ceterum culturae, artium, disciplinarum, literarumque historiam »continet, atque ita ad ipsum cognoscendum hominem »i. e. ad veram philosophiam viam munit."

(10) Zie boven noot 8.

(11) bl. 16. Ten einde te kenmerken, hoedanig, van den beginne af aan, het *Akademisch* historisch onderwijs van VAN HEUSDE onderscheiden was van de toen gewone behandeling der geschiedenis, deelen wij hier eenige dier *leges historicae* mede, welke hij zich, reeds in 1804, voorschreef:

»Prima nobis lex esto: ut utilia duntaxat atque necessaria tradamus, minuta quaeque vel minus utilia omittamus. Historia gentium tot facta, tot historias, continet, ut qui »omnia tradere cupit, is multorum camelorum onus conficiat. Quo»circa attendendum est, quid prae ceteris praecipue cognosci me-

»reatur, quid inprimis in subsequentia tempora vim habuerit; quid »maxime ad constituenda gentium ingenia, instituta, facinora, vicis»situdines valuerit. Ita demum maximam rerum copiam summa »brevitate complecti possimus. — Sed hoc quo melius procedat se»cundam legem nobis statuamus hancce: ut summa cum pruden»tia historiam gentium in sua tempora distribuamus. »Haec distributio si paulo inconsideratius fiat, obscura redduntur om»nia, nec ullus magnopere fructus ex historia percipi potest. Et vero »ex eadem hacce distribuendi negligentia falsae corruptaeque opiniones »de gravissimis rebus existunt. Igitur singulas periodos ita constitue»mus et definiemus, ut ipsarum cognitio periodorum ad historiae cogniti»onem sponte adducat, ita rerum quarumque magnarum caussas in»quiremus et trademus, ut ipsae hae causae magnos quosque rerum »exitus quasi divinandos praebeant; omnino ita totum historiae tempus »percurremus, ut singula tempora se invicem peperisse videantur, ut »subsequentia arctissime cum praecedentibus conjuncta appareant: de»nique ut universae historiae partes, quamvis multae et variae, ad »unum quasi corpus referri atque uno oculorum intuitu conspici possint. »Sic demum speramus, fore ut historiae studium, quod vulgo tam diffi»cile, tam molestum, tam aerumnosum habetur, facilimum et jucundis»simum videatur. Sic nullam habet difficultatem ipsa historia, sed mag»nam habet impedita ac tortuosa historiae tractatio.— Tertia nobis lex »erit, ut immunes ab praejudicata opinione historiam »tradamus, Gravissima omnino est haec lex, sed eadem a paucis»simis historicis servata. Multi. v. c. prae ceteris historiis omnibus eam »potissimum tractant, quae tota ad Patriam suam refertur. Alii illud »praecipue ex historia decerpunt, quod vel ad disciplinam aliquam il»lustrandam, vel ad antiquos auctores interpretandos prodesse videtur. »Atqui historicus, qui quidem totum complectitur historiae argumentum, »nec ad patriam suam, nec ad disciplinas aliquas, respicere debet. »Oportet vero, ut totum complectatur historiae campum, singulas hujus »campi partes accurate observet atque ita integro judicio de iis »statuat atque scribat. Nisi enim hac ratione agat, historiam tra»dere, quae et nominari et haberi universa debeat, nullo modo potest. »Nos igitur ita de patriae nostrae, ac de ceteris regionibus dicemus: »ita antiquos auctores, ut recentiores, attingemus et illustrabimus »omninoque pari ratione de unaquaque arte disciplinaque agemus.

Elk, die in latere tijden de Voorlezingen van VAN HEUSDE heeft bijgewoond, zal hieruit ligtelijk bemerken, hoe gelijk het *karakter* van VAN HEUSDE's historisch onderwijs gebleven is, ook bij de wijziging zijner methode.

(12) bl. 18. Zie VAN HEUSDE *over* DE RHOER t. a. p., bl. 36.

(13) bl. 20. A. VAN GOUDOEVER, *disp. phil. de historcis* POLYBII *laudibus*, — praeside P. G. VAN HEUSDE defensa. Traj. 1809.

(14) bl. 22. Verg. wat hierover onlangs geschreven is door den Hoogl. N. C. KIST in het besluit eener *verh. over de betrekking tusschen Kerk en Christendom*, enz. ter kenschetsing van ROTHE's werk: *die Anfänge der chr. Kirche* — te vinden in het *Archief van Kerkel. Geschied.* D. X, bl. 150 en verv.

(15) bl. 27. Gaarne las VAN HEUSDE zoodanige Reisbeschrijvingen, vooral der eerste ontdekkers van de nieuwere wereld, daar hij hier steeds zoo vele trekken van overeenkomst vond met hetgeen de Oostersche volken hem hadden doen kennen. Daar nam hij dan ook gereedelijk waar, hoezeer de trap van beschaving, waarop die volken stonden, zich in derzelver zeden, gewoonten en levenswijze afspiegelde.

(16) bl. 39. In de eerste jaren van zijn onderwijs onderscheidde VAN HEUSDE zijn historisch onderwijs in: *Historia Ethnographica* en *Synchronistica.* Bij de laatste gaf hij achter elk tijdvak eene tabellarische opgave, onder den naam van: *Synchronismus.* — Later week hij van deze methode af en volgde meestal de *Ethnographische* orde, vooral door het *groeperen* der volken, in Oostersche, Grieksche, Romeinsche en nieuwere volken, zoo echter dat hij, jaarlijks in zijne Lessen een of ander gedeelte meer uitvoerig behandelende, de overige gedeelten in een beknopt overzigt mededeelde, opdat zijne Leerlingen telken jare een geheel der Geschiedenis zouden ontvangen.

(17) bl. 39. Zie boven bl. 10. en verg. vooral N. C. KIST, t. a. p. p. 22.

(18) bl. 44. Zie hierover vooral N. C. KIST en C. STAR NUMAN t. a. p.

(19) bl. 46. Zoo zegt VAN HEUSDE van WYTTENBACH in zijne *Epist. ad* CREUZERUM, praem. *Initiis phil. Plat.* v. 1, p. 35: — »*Homo plane* »*videbatur Wyttenbachius non sui saeculi, sed antiqui: quo fiebat,* »*ut saepe cum eo colloquens de Platone, de Cicerone, de Homero,* »*non esse mihi viderer, quo eram, loco, sed sive Athenis versari,* »*sive in Piraeo, sive in Tusculano, sive in beatis etiam Joniae* »*tractibus et insulis. — Natum eum dixisses illo sub coelo et illic* »*habitare. Sed quamvis hoc admirarentur priscae venustatis amantes,* »*hac ipsa virtute accidit, ut in plurimorum reprehensionem incur*»*reret, nec injustam illam prorsus. Nam nolunt homines, aequa*»*les suos alieno vivere tempore: dicunt, suo quemque aevo vivere* »*oportere: hoc fecisse antiquos, Socratem, Periclem, Caesarem,* »*Ciceronem: quorum nobis, et literatis maxime viris, exemplum* »*sit imitandum*," gelijk hij even te voren (bl. 34) van hem gezegd »had: *quippe ipse plane antiquus factus.*

(20) bl. 46. VAN HEUSDE getuigt dit in den aangeh. Brief (bl. 8.) »*Itaque frequentia erant ejus monita: mitterem novitios philosophos,* »*qui de Platone ejusque philosophia scripsissent: mitterem com*»*pendia philosophiae platonicae: ducerem hanc ex ipso Platone: nam* »*fontem esse petendum, non rivulos.*"

(21) bl. 48. *Brieven over hooger Onderwijs* bl. 324, 325.

VAN HEUSDE EN ZIJN ONDERWIJS,

GESCHETST ALS

PAEDAGOGISCH

TOT DE

GODGELEERDE WETENSCHAPPEN.

DOOR

H. J. ROYAARDS,

TER OPENING ZIJNER AKADEMISCHE LESSEN,

in September 1839.

De Godgeleerde Wetenschappen moeten ons tot het goddelijke, tot gelijkvormigheid aan het hoogste aller wezens, doen komen. Geene bestemming kan hooger en voor den mensch belangrijker zijn.

VAN HEUSDE.

Het is niet met datzelfde gevoel, Mijne Vrienden! waarmede ik zoo menigmaal bij de opening mijner lessen voor U optrad, wanneer de hervatting der Akademische werkzaamheden een feestdag was voor uwe Leermeesters, — dat ik thans bezield ben. Neen! een weemoedig gevoel vervult mij in dezen oogenblik; want ééne gedachte benevelt onzen geest, en hult een somber floers om het begin onzer werkzaamheden.

Niet, M. H.! dat ik dankbaar het goede zoude voorbijzien, hetwelk wij dezer dagen genieten. Of is niet de hervatting der lessen, de wederopening van een' Akademischen jaarkring, wanneer alles zich weder aangordt, en er zooveel goeds begonnen wordt; — wanneer leergierige Jongelingen uit alle oorden des Vaderlands toestroomen, en de Leeraars de gehoorzalen weder openen, en beiden, verstrekt naar ligchaam en geest, weder alle krachten inspannen, om, zóó gestemd, de toekomst in te treden, — is dat niet telkens een feestdag

voor de Hoogeschool? — Verblijden wij ons heden niet weder in dat voorregt, en zouden wij dan den God onzes levens niet danken, en hem vertrouwend dit jaar toewijden? Is niet de zomerrust voorbijgegaan, zonder dat één der kweekelingen onzer Hoogeschool ons ontvallen is? — Uwe behouden terugkeer, M. Vr.! is zij geene stoffe van blijdschap, ook voor uwe Leermeesters? En gij, beoefenaars der Godgeleerdheid! ziet al uwe Leeraars, en daaronder ook den oudsten derzelver, den bijna vierenzeventigjarigen HERINGA (1) wederom opgetreden, om, met het oog op den God hunnes levens, de nieuwe bane in te treden! — Gode zij dank, die ons daartoe nu weder oproept, en U rondom ons verzamelt!

Dat alles is stoffe van vreugd. — En toch vervult weemoed onze ziel! De gedachte: Hoogleeraren en Studenten zijn wedergekeerd, maar — VAN HEUSDE niet met ons; zijne plaats staat ledig; wij zien in het rond, maar wij missen hem, die het sieraad was onzer Hoogeschool! — die gedachte benevelt onzen geest. Wij zagen hem nog, aan het begin van den afgeloopen rusttijd, in die volle geestkracht, in hooge verrukking en geestdrift, zich bereiden, om, ter versterking der ligchaamskrachten en ter verheldering van den geest, *Zwitserland* te bezoeken, en dáár zich te verzadigen in het genot eener onvergelijkelijke natuur; aan de oevers van het meer van *Genève* zijn' geest te verhelderen, en aan gene zijde der *Alpen*, dáár, waar de citroenen bloeijen, den klassieken bodem der oude we-

reld te betreden, waar PLINIUS en AMBROSIUS leefden. — Wij volgden hem op zijne omzwervingen in onze gedachten, tot dat eensklaps de mare ons verpletterde: VAN HEUSDE *leeft niet meer!* Aan *Genève's* meeroevers, met het oog op de eeuwige *Alpen*, stond hij nog in verrukking opgetogen. Maar toen riep eene hoogere Wijsheid hem op van deze aarde, aan gene zijde des grafs — in de eeuwigheid. Wel keerde zijn stoffelijk overblijfsel tot ons terug en wij bergden het in de groeve en weenden; maar VAN HEUSDE was niet meer in dat omkleedsel: de *Mensch* was hooger verplaatst.

Die mare ontzette Nederland. In vele jaren daalde voorzeker geen onzer Landgenooten zoo algemeen betreurd ten grave, als VAN HEUSDE. — En gij ook, zijne Leerlingen, zult wel met een geschokt gemoed herwaarts zijn teruggekeerd. Het zal wel bij velen uwer het eerste woord geweest zijn, na den welkomsgroet aan uwe vrienden: »En VAN HEUSDE niet meer! Wat verliezen wel wat verliest de Akademie in hem! Wat het vaderland en de Wetenschap!" En uw hart, dat in den jeugdigen leeftijd voor gevoel geopend is, zal den Leermeester hebben betreurd, die de zucht voor het schoone, het ware en het goede in U poogde op te wekken. — Gij verwacht het welligt van mij, zijn' ouderen Leerling, die in hem een' opregten en vertrouwelijken vriend verloor, dat ik mijne Lessen open door eene hulde te brengen aan zijne nagedachtenis. Ook mijn hart heeft daar behoefte aan. Wat ik voor Ul. geworden ben, ik ben het, onder het Godsbestuur, naast eenen onvergetelijken Va-

der, aan VAN HEUSDE verschuldigd, en ik schame mij deze belijdenis voor U niet. Neen! ik stel er eene eer in. — Over hem dus wil ik te dezer ure tot U spreken. Uit vele oogpunten is hij reeds geschetst, en zal hij nog geschetst worden; ik behoude mij zelven voor elders uit een ander oogpunt hem, zoo God wil, te schetsen; maar op den akademischen leerstoel der Godgeleerdheid kwam het mij, ter opening mijner lessen, thans gepast voor U eenige oogenblikken VAN HEUSDE *en zijn onderwijs als waarlijk paedagogisch tot de Godgeleerdheid* te herinneren. — Hoort mij dan, Leerlingen van VAN HEUSDE! waar ik hier in vereeniging met U, eene geringe hulde breng aan de nagedachtenis van onzen Vriend. Ik doe het te liever in de moedertaal, omdat ik wensch mij hier en daar, te bedienen van zijne woorden, in die taal geschreven.

Letteren, Geschiedenis en Wijsgeerte, — die vakken, welke van den leerstoel van den Ontslapene uitgingen, zijn reeds in haren aard opleidend tot de Godgeleerdheid. Zij zijn de ware *παιδάγωγόι* tot dezelve. Zonder hare kennis wordt geen beoefenaar der Godgeleerdheid gevormd. Immers zonder Grieksche taalstudie geen Uitlegger des Bijbels, zonder historisch onderzoek geen beoefenaar der Kerkelijke Geschiedenis, zonder zuivere Wijsgeerte geen grondig beoefenaar van christelijke geloofs- en zedeleer. Daarom beklagen wij den Jongeling, die de heilzame instelling onzer akademische wetgeving

tracht te verzwakken, waarbij als grondslag voor de Godgeleerde studiën een propaedeutische cursus, ten minste voor twee jaren berekend, is verordend; hem, wien het alleen te doen is, zoo schielijk mogelijk, dat *stadium* te doorloopen en *examina* af te leggen, niet als *resultaat*, maar als *doel*, zijner studiën, en die dan eerst vrijer, zoo hij meent, ademt, wanneer hij, al is het dan op zwakke grondslagen, het gebouw zijner studiën kan optrekken. Neen! de grondige beoefening van Letteren en Wijsgeerte zijn onmisbaar voor den Theologant.

Maar geloof niet, dat ik hier van wil uitgaan. In een' meer eigenaardigen zin, was bijzonder de school van VAN HEUSDE paedagogisch tot de Godgeleerdheid. Wat *Paedagogica* mag genoemd worden, heeft VAN HEUSDE ons zelf geschetst. Zij is niet alleen de praktische wijsgeerte, maar die wijsgeerte, die den mensch van jongs af opleidt tot het ware. Zij is de ware inleiding in de vakken van menschelijke kennis, die ons daar binnen doet streven naar het ware (2), die het gemoed opent voor dat streven en ons binnen de poorten van het heiligdom invoert. — Uit dit oogpunt noem ik de school van VAN HEUSDE *paedagogisch* tot de Godgeleerdheid, en ook hierin huldigen wij dezelver voortreffelijkheid. Niet altijd toch hebben de Letteren en derzelver Leerstoelen in ons vaderland die rigting genomen, dat zij datgene werden, wat zij uit haren aard waren. De voorbeelden zijn in onze letterkundige geschiedenis voorhanden, dat die Leerstoelen, of in geenerlei verband met de God-

geleerdheid stonden, of zelfs dat van daar de minachting voor die verhevenste aller wetenschappen uitging. Zijn zij er niet wel vroeger geweest, die bij behandeling der klassieke schrijvers en de verklaring van derzelver taal met minachting neerzagen op dat bedorven Grieksch, op dien Hebreeuwsch-Griekschen tongval; die, vol van geestdrift voor de voortreffelijke gedenkstukken der oudheid, de heilige Oorkonden der menschheid miskenden of beschimpten, en naar den maatstaf der klassieke schriften den Bijbel beoordeelden; bij wie de eerbied voor het schoone die voor het goddelijke verving; die de Geschiedenis van Israël en Christendom verre achterstelden aan die van Griekenland en Rome; en wie de fabelen der Grieksche Godenleer meer schoon en wijsgeerig toeschenen, dan de heilige Oorkonden van onze Godsdienst; — de Wijsgeeren, die, door stelselzucht gedreven, de resultaten der menschelijke kennis, zoo als die door eene of andere school waren voorgedragen, verre verheven waanden boven Goddelijke openbaring, die Wijsgeerte met Christendom in strijd achtten te zijn, omdat zij meenden alles te moeten weten en weinig wilden gelooven. — Der zoodanigen onderwijs in Letteren en Wijsgeerte noem ik geene *paedagogie* tot de Godgeleerdheid.

Maar zoodanig was VAN HEUSDE niet! — Wat zeg ik? Hij was in strijd met dezelven; hij bouwde op geheel andere grondslagen; hij droeg eene geheel andere leer voor, die de kweekelingen der Godgeleerdheid voortreffelijk inleidde in- en opleide tot hunne wetenschap.

Zoo iemand, hij was bezield met den geest der klassieke oudheid, en daarmede bezielde hij allen, wie het te doen was in zijne school te vorderen. Hij dweepte met de Ouden en hunne schriften en leerstellingen. Hij verplaatste U als geheel in het Oosten, in Griekenland en Rome, en ontleende van daar die ondoofbare zucht voor het schoone en ware, welke het karakter van zijn onderwijs mag genoemd worden. Maar des niet te min, VAN HEUSDE klom van Wijsgeerte op tot Christendom, van PLATO tot den Bijbel. Vereerde hij PLATO, hooger nog achtte hij de Oorkonden des christendoms, waartoe de schriften van dien wijsgeer hem de regte opleiding toeschenen, en dat verband verklaarde hij U immers zoo menigmaal, waar hij met die innemende eenvoudigheid en diepen zin tot U sprak?

Vraagt gij, waarin deze voortreffelijkheid, dit karakter van zijn onderwijs haren *oorsprong* had; het ligt ons als voor de hand; want van den katheder sprak hij het uit, in zijne gesprekken straalde het door, in zijne schriften staat het uitgedrukt. Het lag in den *omvang* zoowel, als in den *geest*, zijner studiën.

VAN HEUSDE was geen éénzijdig beoefenaar van *zijne* wetenschap. Dien naam kende hij niet. Hij was *Encyclopaedist.* Niet door grondige kennis van alle wetenschappen, in hare diepste geheimen, in zijn hoofd verzameld, als waren alle deze vakken van menschelijke kennis naast elkander geplaatst, zonder onderling verband. Neen! het was hem *παιδεία ἐν κύκλῳ.* Hij

streefde gedurende geheel zijn werkzaam leven naar de kennis van de beginselen, de natuur, het wezen, het doel, de bestemming en het onderling verband van alle kunsten en wetenschappen, allen geboren en afgeleid uit eene gemeenschappelijke bron : uit den Mensch, en de menschelijke natuur, in welke de zucht tot het schoone, het ware en het goede zich trapswijze ontwikkelt. Diep was in zijne ziel geprent dat gezegde van CICERO: *omnes artes, quae ad humanitatem tendunt, communi quodam vinculo continentur.* — Leest zijne onvergelijkelijke *Brieven;* leest zijne *Socratische School* en hare *Encyclopaedie*, indien zijne school zelve het U niet leerde kennen, en gij zult zijnen encyclopaedischen geest doorgronden. — En die enclopaedische geest verbond in zijn hart en hoofd alle wetenschappen in derzelver natuurlijk verband, en deed hem gevoelen, welke plaats de Theologie daar besloeg. Want daar al zijne kennis, al zijn onderzoek van den Mensch zelven uitging, van deszelfs aanleg, vermogens en ontwikkeling, waren het boven alles de zedelijke aanleg en zedelijke vermogens die hem de hoogste ontwikkeling van den mensch voor den geest riepen. Zoo werd, in dat verband aller wetenschappen, de Godgeleerdheid de hoogste van allen, omdat zij zich met het verhevene, met de Godheid, bezig houdt, en met de kennis van dat wezen, zoo ver het door menschen kan worden nagevorscht. In dien schakel kan zij niet gemist worden. Gelijk dus Wijsgeerte het middelpunt is, zoo is de Godgeleerdheid betrekkelijk tot het hoogste streven in den mensch.

»*En wat zullen wij nu*, zegt toch VAN HEUSDE (3), *van*

de godgeleerde wetenschappen zeggen? Haar doel is hoog, als hebbende zij tot Godsdienst betrekking: het is het heilige, het goddelijke. Zij moeten ons, zoodanig, tot het goddelijke, tot gelijkvormigheid aan het hoogste aller wezens, doen komen. Geene bestemming kan hooger en voor den mensch belangrijker zijn. Maar ook, wat onze vrijheid en ons geluk betreft, zij moeten ons zedelijk vrij, zedelijk gelukkig *doen worden, en hoe veel hooger is dit niet, dan al, wat wij aan de overige wetenschappen verschuldigd zijn. Want, wat baat het den mensch, dat hij als mensch, en dat hij daarenboven nog als burger in een' staat vrij leven en handelen kan, wat baat hem dat alles, zoo hij zelf intusschen niet zich zelven meester is, maar slaaf zijner lusten en driften, met andere woorden, zoo hij niet zedelijk vrij is? Zonder zedelijke vrijheid bestaat er geen wezenlijk geluk. Maar nog meer. Het geluk, waarnaar men bij het beoefenen der godgeleerde wetenschappen streeft, is onafhankelijk van den staat, onafhankelijk van de maatschappij en het gemeene leven, en wordt zelfs niet door de grenzen des aardschen levens beperkt. Zoo doen zij den mensch daarenboven zedelijk zelfstandig worden. Daar hebt gij al terstond reeds eenige wenken, vrienden, om in de hoogere wetenschappen, ten aanzien van hetgeen zij voor den mensch vermogen, opklimming te bespeuren: maar wenken zijn het tevens, om de hooge belangrijkheid en tegelijk den aard en het wezen der godgeleerde wetenschappen wel te leeren kennen en te doorgronden."*

Wat meent gij, M. H.! zou de school, waarin uwe wetenschap u uit dit oogpunt wordt voorgesteld, in de jaren der vorming om eenmaal Theologen te worden, niet de regte *προπαιδεία* zijn voor de Theologie? Wie, met die gevoelens vervuld, van de Letteren overging tot de Theologie, zou hij niet boven anderen mogen geacht worden, regt gevormd te zijn voor het hoofdvak zijner studiën, en op het ware standpunt geplaatst te zijn, om als beoefenaar der Godgeleerdheid op te treden?

En toch omvat dit nog slechts de stemming van uw gemoed. — Maar wat is meer *paedagogisch* dan dit, M. H.! waar dit streven naar waarheid, als hier vooral te vinden, in uw gemoed wordt ontstoken? Of was niet het karakter van geheel het onderwijs van VAN HEUSDE vorming en opvoeding van verstand en hart van den mensch en dus ontwikkeling van denzelven (4)? — Vergelijkt slechts den Jongeling, die, vervuld met achting en liefde voor de wetenschap, aan welke hij zijn leven zal toewijden, de scholen der Godgeleerdheid intreedt, met hem, die daar als werktuig gezeten is, omdat het uitzigt, hetwelk deze wetenschap hem belooft aan het einde van dien tijd der voorbereiding, of ouderlijke wensch en wil, hem in die school bragten. Neen! deze laatsten verlang ik niet onder mijne Toehoorders. Niet als begeerig naar eene broodstudie, maar als bezield met heiligen zin voor de wetenschap omtrent God en het goddelijke, wensch ik u, M. T. en daartoe kon de school van VAN HEUSDE u bezielen! Dat was ook voor U *paedagogica!* —

Maar treden wij die school in, en gaan wij den *aard van het onderwijs* van VAN HEUSDE na.

Ja! te regt noemen wij dan vooral zijn onderwijs, zijne *institutio, paedagogisch* tot de Godgeleerdheid. Immers daar werd de beoefenaar der Letteren gevormd voor die hoogere wetenschappen. — Zijne Philologische lessen waren de inleiding tot de Bijbelsche Exegese, die toch de grondslag aller ware Theologie uitmaakt. Ik bedoel niet alleen door de bevordering der Taalstudie, zonder welke geen gezonde bijbeluitlegger gevormd wordt, maar daarenboven daardoor, dat het hem niet te doen was aan den grammatikalen zin der woorden en phrasen te blijven hangen, maar veeleer, dat hij indrong in den geest der schrijvers en, bij het verklaren hunner schriften, derzelver denkbeelden en karaktertrekken U zelf deed kennen. En wat, M. H. is vruchtbaarder om den taalkundigen Bijbeluitlegger te vormen, die den geest der Apostelen en Evangelisten leert verstaan, omdat hij in denzelven indringt, omdat hij als woont in denzelven; even als de grondige en wijsgeerige beoefenaar der oude Letteren geheel in PLATO en HOMERUS en CICERO woont? Niet dat men den *subjectiven* geest, waardoor men zelf bezield wordt, aan de oude schrijvers opdringt en uit ons tegenwoordig standpunt of uit latere tijden, de oude eeuwen verklaart, (een gebrek, waaraan zoo vaak verminking der oudheid naar de beginselen van latere dagen te wijten is). Neen! eigenaardig was bij VAN HEUSDE het indringen in den geest der oudheid, zoo verschillend dezelve zich ook

openbaarde. — Nooit vergeet ik den indruk, dien, voor bijna dertig jaren, de cursorische lezing van HOMERUS, onder de leiding van VAN HEUSDE, op ons maakte, zoo als hij daar gezeten was in den kring zijner Leerlingen, en den kinderlijk-eenvoudigen, den naïvenen veelomvattenden zin en toon van de *Ilias* of *Odysseä* opende, en ons daar als in die oude dagen verplaatste; of waar hij in de geheimen van PLATO's leer indrong en bij de taalkundige behandeling den geest der schrijvers ons opende. Waar zoo de Leerling uit de school van VAN HEUSDE overging tot de school der Uitlegkunde, daar was hem het verstand geopend, om, uitgaande van den grammatikalen zin, zich bij elk van de Bijbelschrijvers te verplaatsen in derzelver omstandigheden en die dergenen, voor welke zij schreven; om in te dringen in derzelver geest en denkwijze; om, wat de school van VAN HEUSDE hem had ingescherpt, de oudheid te verklaren uit den geest der oudheid en geene nieuwere denkbeelden daarop over te brengen, en om aldus eene grammatisch-historische Interpretatie der Bijbelschriften te beoefenen, meer vrij van die gebreken, welke men bij haar in onze tijden vaak heeft opgemerkt. Gij gevoelt het, M. H.! hoezeer dit moest leiden niet alleen tot eene gezonde Bijbelverklaring, maar tevens tot opheldering der leer van het Christendom, en afscheiding onzer latere oogpunten van de vroegere.

Maar zoo dit indringen in den geest der oude tijden, hetgeen het onderwijs van VAN HEUSDE karakteriseerde, zonder dezelve in een hedendaagsch gewaad te doen

optreden, ergens in volle kracht zich openbaarde en nuttig was voor den aanstaanden Theologant, voorzeker het was in de *historische* school van VAN HEUSDE. Dáár heeft hij een' weldadigen invloed uitgeoefend op de vorming van den aanstaanden Godgeleerde. Zijne methode wist lust op te wekken voor de beoefening der Geschiedenis. Toen VAN HEUSDE optrad was de Geschiedenis en hare studie, ook aan deze Akademie, in verval. VAN HEUSDE zag in de Geschiedenis der *Volkeren* de Geschiedenis der *Menschheid*, en van dit punt uitgaande, gaf hij een schok aan haar onderzoek. Afgaande op de daadzaken, beschouwde hij dezelve in het historische licht, in onderling verband en in betrekking tot de menschheid; en ziedaar, waardoor hij uitzigten opende, die den aanstaanden Godgeleerde inleidden in de historie-studie, waardoor zucht en liefde en geestdrift voor dezelve wist op te wekken, en hij de stichter werd eener historische school. En hoeveel hierdoor gewonnen wordt voor de beoefening der Godgeleerdheid zult gijl. wel zelve gevoelen M. H.! en zal ik althans niet betwijfelen. Neen! de Kerkgeschiedenis vindt (dit zegt mij mijne eigene ondervinding bij dit onderwijs) hare voortreffelijkste beoefenaars in hen, die, met den geest der Geschiedenis bezield, tot onze school naderen. Wie in de school van VAN HEUSDE als historiekenner geoefend was, hij was regt voorbereid voor de studie dier wetenschap, die ik U voordraag. Aan die *προπαιδεία* dankte ik zoovele lofwaardige Leerlingen, wier lust voor de geschiedenis en kennis en inzigt in dezelve door VAN HEUSDE

opgewekt was, die dáár op het ware standpunt geplaatst waren, om de Geschiedenis der christelijke Kerk niet maar als taakwerk, waarvan een af te leggen examen ons rekenschap afvraagt, maar met ijver en geestdrift en historische tact te leeren behandelen. — Ja! M. H. hoe zou ik het U niet vermelden, dat ik aan de school van VAN HEUSDE verschuldigd ben de opwekking tot die studie, waaraan thans mijn leven voor een groot gedeelte gewijd is? Door hem werd die lust voor historiestudie in mij opgewekt, aangeblazen, bezield, en ik dank zijner nagedachtenis dien bezielenden invloed van zijn onderwijs, welks vruchten ik gedurende zestien jaren van mijn akademisch onderwijs heb mogen ondervinden.

Ik heb reeds het een en ander gezegd over den invloed, dien VAN HEUSDE en zijne school op de vorming en voorbereiding van aanstaande Theologanten gehad heeft, en toch ik heb nog niet alles gezegd. Neen! ik heb het voornaamste niet vermeld. Het was niet slechts de aard en de inrigting van zijn onderwijs, noch ook het bevallige, onderhoudende, indrukmakende van zijne voordragt, waardoor hij leven en gloed wist te verspreiden over de dorste onderzoekingen; niet slechts het ware inzigt in de verschillende vakken, waardoor VAN HEUSDE als het ware tact wist mede te deelen voor alle vakken; — neen! er was iets hoogers in hem, dat ik hier niet mag of wil verzwijgen; want het zal ook wel

op U gewerkt hebben, M. H.! Ik bedoel den *zedelijk-godsdienstigen zin*, die zijn geheel bestaan vervulde, en die leefde in zijn onderwijs. Zijn gemoed sloot zich aan zijne studiën aan; bij hem was het in den volsten nadruk:

»Pectus est, quod Doctorem facit.”

Diep woonde in de ziel van VAN HEUSDE eerbied voor het heilige, voor het goddelijke, voor Christendom en Evangelie, dat hem ook behoefte was voor het hart. De Geleerde was ook Christen; niet uit gewoonte of op verstandelijke overtuiging slechts, maar omdat zijn hart er behoefte aan had, en hij niet leven kon, buiten de beoefening van dat praktische Christendom, welks zaden door eene vrome Moeder in zijn hart gestrooid waren.

Hoort dien stelregel zijns levens: *»verstandelijke en »zedelijke volmaking — en ook anderen daartoe te »brengen — dat moet het vaste doel mijns levens zijn.”* — Welk eene edele bestemming voor het leven van een' Geleerde! M. H. En bij dat levensdoel waren Godsdienst en zedelijkheid onafscheidelijk. Hem toch was *Godsdienstzin* de ware bestemming der kunsten. *»Kunstzin,”* zegt hij, *»maakt den mensch nog niet »zedelijk goed. Op zedelijkheid komt het voor ons »vooral aan. Met den fijnsten kunstzin zelfs kan men »zedelijk slecht zijn. Daar is nog iets hoogers in ons, »dan kunstzin, dan vaderlandsliefde, ja, dan deugd »en braafheid; iets, waardoor dit een en ander in »den mensch nog oneindig verhoogd wordt: ik be-*

»doel onzen godsdienstzin: en het was voornamelijk »tot opwekking en verlevendiging van dezen zin, dat »de oude Grieken de kunsten beoefend wilden heb»ben. — En wat dunkt er u van? Is die bestemming »der kunsten niet hoog? Ontwaren wij in dezelve »ook niet reeds een' nieuwen band, waardoor zij »onderling verbonden zijn. — Hoog is dezelve en vrij »wat hooger en edeler, dan hetgeen men hedendaags »voor derzelver bestemming houdt. — En willen wij »ook in onze tijden, bij de hedendaagsche volken, »de ware, de hoogste bestemming der schoone kun»sten opmerken, dan moeten wij op den aard en »de strekking onzer godsdienstige plegtigheden en »feesten de aandacht vestigen (5)."

En wat hij hier van de kunsten verklaarde, dat gold hem nog in hoogere mate van de wetenschappen, van de wijsgeerte. Geloof toch, godsdienstig geloof, was bij hem behoefte voor den wijsgeer. Het was zijne spreuk:

»Die niet als kind gelooft, hoe kan die wijsgeer heeten?"

die daarom driemaal herhaald in zijne *Brieven* voorkomt. »*Veel te gelooven*, zeide hij, *niets te weten*, »*alles te onderzoeken*, *ziedaar*, *mijn lieve vriend*, »*in weinige woorden*, *wat de wijsgeer zich voor*»*schrijft en waardoor hij tot wijsheid moet gera*»*ken. Het gelooven is niet alleen godsdienstig*, *maar ook zedelyk*, *of wilt gij? wijsgeerig* (6)." Hoezeer was VAN HEUSDE hier in strijd met de leer en praktijk

van zoo velen, die zich Wijsgeeren wanen! En dat wijsgeerig-godsdienstig gelooven, hoe zeer stond het bij hem in verband met de zucht tot gelijkvormigheid aan God! »*Gelooven en onderzoeken*, schrijft hij, »*strijden niet met elkander, maar weten strijdt* »*met beide, of liever met geen van beiden gaat het* »*gepaard. — Dat weten is oneindig hooger, maar* »*zoo hoog is het, dat het alle onderzoek uitsluit.* »*Daarom schreven de Ouden het weten aan de God-* »*heid toe, en lieten den menschen het onderzoe-* »*ken, het streven naar wetenschap over. Maar menig* »*wijsgeer was te wijs in zijne oogen, om zoo nede-* »*rig te blijven en maakte zich God gelijk in het* »*beslissen van alles, als of zijne uitspraken God-* »*spraken waren. Van daar de oude vete in het* »*voorbijgaan van Godsdienst en Wijsgeerte. En dat* »*steeds onderzoeken, dat hier begint, om nim-* »*mer te eindigen, in de eeuwigheid voortduren zal,* »*zoolang de mensch zal streven, om God gelijk te* «*worden, lieve vriend! hoe verhoogt dit van de jeugd* »*af aan onze zucht tot kennis niet! Welk een spoor-* »*slag is dit niet, om dagelijks voort te gaan! Al* »*wie zoo toegerust, en met dit doel, dit streven,* »*als jongeling op de Universiteit komt, die eerst* »*kan men zeggen, dat daar regt voorbereid komt* (7).

Daarom eischte hij van Jongelingen, zouden zij waarlijk zelfstandig zijn, dat zij met beginselen van zedelijkheid en Godsdienst op de Akademie komen zullen; want »*op de beginselen komt het aan, die bij ons als*

»*wortel moeten geschoten hebben.*" En onder deze drong hij vooral aan op de Liefde; en gij weet, hoe eenvoudig en hoe edel hij sprak over de Liefde, als beginsel van ons bestaan; hoe deze den mensch ontwikkelt, en voor Godsdienst vormt, en hoe zij gepaard gaat, »*met* »*ootmoed, met geloof en vertrouwen, met pligtsbesef,* »*met zucht om Vader en Moeder na te volgen*, *en* »*hun zoowel, als alle braven en wijzen, vooral dat* »*wezen aller wezens, gelijkvormig te worden. Ont-* »*kiemde niet zóó van lieverlede Godsvrucht in ons* »*gemoed en met Godsvrucht liefde voor het goede en* »*edele*, *voor deugd en regtvaardigheid? — Liefde* »*is de fakkel des levens*, *de schepper en vader der* »*menschen*, *die uit en door en tot liefde werkt*, »*ontstak deze fakkel het eerst en gaf die aan zijne* »*kinderen*, *en van daar onze wederliefde tot Hem* »*en van daar Godsvrucht en Godsdiensten in de* »*wereld.*" — »*Langs dezen weg* (zoo riep hij zijnen »jongen vrienden en Leerlingen uit *Zwitserland* toe) »*zoekt ons wijsgeerte, zoowel, als Godsdienst tot de* »*volmaaktheid te brengen*, *die wij in de Godheid* »*eerbiedigen* (8)."

Zoodanige waren de denkbeelden, die VAN HEUSDE bezielden, en welken invloed zulks had op zijn onderwijs, gijl. weet het, die zijne Leerlingen geweest zijn, — niet in naam, maar inderdaad. Gij hebt het meermalen uit zijn' mond gehoord, en gij kunt het lezen in zijne schriften, hoe hoog juist om die behoefte van zijn hart de Godgeleerdheid bij hem stond aange-

schreven; waar de gelegenheid zich aanbood, deed hij haar kennen, als eene edele wetenschap, die de hoogste vermogens van den mensch in werking zet en zich uitstrekt tot het heilige.

Gij immers hoordet hem in zijne Lessen niet anders, als waar hij in zijne Socratische school tot u sprak over den aard der Godgeleerde Wetenschappen, »*als* »*op openbaring en de heilige leer van onze* »*Godsdienst gegrond*, *zoo verheven*, *zoo in waar-* »*heid goddelijk*, *dat men wel van elders en bij-* »*zonder uit de kennis van zich zelven licht mag zoe-* »*ken te halen om haar op te helderen*, *en zooveel* »*mogelijk in al hare belangrijkheid*, *verhevenheid en* »*goddelijkheid te leeren kennen. Socrates kende haar* »*niet*, *ook Plato niet*." En toch door derzelver wijsgeerte wilde hij U in staat stellen, om hetgeen gij in de Christelijke school van jongs af geleerd hebt, door middel der Wijsgeerte des te beter te verstaan en de hooge waarde onzer Goddelijke openbaring boven alle menschelijke kennis regt te doen schatten. »*Zoo* »*ver is het er van af*, zeide hij, *dat ik u wijsgeerte* »*voor Godsdienst*, *natuurleer voor Openbaring*, *gelijk* »*zoo velen der nieuwere Wijsgeeren*, *zou willen doen* »*ruilen*, *dat ik u tegen die verkeerdheid op uwe hoede* »*wil doen zijn*." — »*Ik spreek hier inzonderheid tot* »*u*, *jonge beoefenaars der Godgeleerde wetenschap-* »*pen*, *die niet alleen*, *gelijk alle anderen*, *uwen* »*eenigen troost voor leven en sterven uit de leer van* »*onze Godsdienst zoekt te ontleenen*, *maar dezen*

troost ook aan anderen, *en wel op de regte wijze*, *staat te geven* (9)." Dan waartoe zou ik voortgaan U VAN HEUSDE uit zijne eigene woorden als den waren Paedagoog tot de Godgeleerde Wetenschappen te doen kennen? Gij weet het; en die gevoelens te hooren uit den mond van een' Man, die in de oudheid leefde, die uwe vorming in Letteren en Geschiedenis op zich nam, en wiens katheder zoo vaak het voorwerp van hooge bewondering en geestdrift bij zijne Leerlingen was, kon het anders, of zulks moest weldadig werken op uwe vorming?

Immers zijne *Wijsgeerte*, dat gewigtig deel van zijn onderwijs, welke men zoo vaak boven openbaring en Christendom zich stout weg ziet verheffen, was *Christen-wijsgeerte*, en had daarin raakpunten met die van *van Alphen* en *de Perponcher*, doch ging een geheel eigenaardigen gang. Want de wijsgeerte van het gezond verstand ging bij hem uit van klassieke studie, en was door dezelve gevoed. Hij deed den Mensch kennen in zijn' zedelijken toestand, en diep was hem die overtuiging in de ziel gegrond, dat het Socratisch-Christelijke *γνῶθι σεαυτόν* de grondslag was van alle wijsheid. Het hoofddoel der Openbaring, de Zedeleer, kwam bij hem steeds in hare waarde uit, terwijl hij overal de Wijsgeerte bezigde, om ons te leeren, hoe wij onze heilige leer tegen ongeloof en bijgeloof, vooral tegen dweeperij en geestdrijverij, moeten bewaren (10).

Zoo strekte dan geheel zijn onderwijs om de *harmonie*

tusschen Wijsgeerte en Christendom te bevorderen. Hoe menig een wijsgeer beweerde den strijd tusschen beiden! Maar geheel anders VAN HEUSDE. Steeds droeg hij zijne eigene overtuiging voor, zoo als die gevoed was door het lezen der ouden, vooral van PLATO, en, in strijd met zoo vele wijsgeeren van latere dagen, het verbond tusschen Christendom en Philosophie vestigde. Hoort, hoe die Oude in zijne Brieven hem verrukt, waar hij die innig verbonden voorstelt: — »*En dan,* »zegt hij, *die eenvoudige voorstelling des Grijsaards* »*van Godsdienst en Wijsgeerte, die anders zoo vij*»*andig schijnen, en in zijnen mond, zoo innig, zoo* »*onafscheidelijk vereenigd zijn, wat geeft dat niet stof* »*tot nadenken? En is er, alles wel beschouwd, wel* »*iets in de wereld, waaraan den mensch meer gelegen* »*moet zijn, dan beider overeenstemming?*" (11) Of waar hij verder uitzigten opent, dat van onze Natie het naauwe verband tusschen Wijsgeerte en Christendom te verwachten is; of zelf aanwijst, hoe men dit moet bewerkstelligen. (12) — Maar neen! ik behoef geene verdere bewijzen. Zijne lievelingsspreuk, u straks aangehaald, en thans op zijne zerk gebeiteld, is alleen voldingend, om den geest, die in zijn onderwijs en geschriften ademde, te openbaren.

Daarom was ook de *Bijbel*, deszelfs geschiedenis, zoowel als Godsdienstleer, hem heilig en eerbiedwaardig, even zeer als hoogst belangrijk voor Letterkunde en Geschiedenis. Het was in de school van VAN HEUSDE, dat mijne aandacht het eerst gerigt werd op het his-

torische belang van het boek: DANIËL, voor de kennis der Oostersche volken, hetwelk mij later aanleiding gaf tot letterkundigen arbeid. Daar hadden zijne geschiedkundige lessen over het Oosten mij ingeleid in den toestand der Oostersche Hoven, Dynastieën en Rijken. — Hoe menig een wetenschappelijk beoefenaar der kerkelijke geschiedenis, der geloofs- en zedeleer, gaf hij, ook bij de bewerking van Doctorale Dissertatiën, oogpunten aan de hand, welke hun licht deden opgaan over de onderwerpen, die zij behandelden! — Maar wat meer zegt, geen Jongeling zou het gewaagd hebben in zijne tegenwoordigheid te spotten met den Bijbel en het heilige; neen! het reine gemoed van VAN HEUSDE wist veeleer die liefde voor Godsdienst en Bijbel, voor Evangelie en Christendom, naar de verlichte denkbeelden van latere tijden, over te storten in de harten zijner Leerlingen, en vaak met heiligen ijver hen te bezielen. Wat meent gij, zulk een Christen-Wijsgeer op den leerstoel van Letteren en bespiegelende Wijsgeerte geplaatst, zou hij niet voor aanstaande Godgeleerden de echte paedagoog zijn tot de Godgeleerde Wetenschappen?

Ik had nog veel mede te deelen, M. H.! maar de omvang van eene Inleidingsles verbiedt het mij. Laten dan onze onderlinge gesprekken het aanvullen; ik meen toch ook genoeg gezegd te hebben, om U VAN HEUSDE en zijne school als den voortreffelijken Paedagoog tot

de Godgeleerdheid te doen kennen. — In dat bezit mogt zich onze Hoogeschool gedurende 36 jaren verheugen, en wij danken er God voor, die haar ook in VAN HEUSDE zegende; die ons in den voortreffelijken Leeraar een' edel mensch deed kennen, vol reine eenvoud, beschaving en ware deugd, een' der grootste mannen van onzen tijd, wien vaderland en Europa vereerden.

Die gedachte schokt ons, omdat wij daarbij moeten denken: *hij is niet meer in ons midden!* Te midden zijner werkzaamheid werd hij ons ontnomen! Dat is zoo, jeugdige vrienden! en wij betreuren het, dat dit licht is ondergegaan aan onze Hoogeschool. — Maar bij den rouw van ons hart is er ééne gedachte, die weldadigen balsem stort op de wonde: VAN HEUSDE *is voor ons niet verloren.* Zijne nagedachtenis niet alleen, maar de herinnering zijner woorden leeft in de harten van U, zijne laatste leerlingen, gelijk onuitwischbaar in het mijne, en in die van eene ontelbare schare van Leerlingen, door geheel ons vaderland. Zijn invloed en zijn geest blijven leven van zoo vele vaderlandsche katheders aan al onze Hoogescholen en Athenaea, en van den kansel zelf en in het godsdienstig onderwijs van zoo vele honderden Godsdienstleeraren, als door zijn onderwijs gevormd zijn. De zaden, dáár gestrooid in verstand en hart, gaan van hen over tot volgende geslachten en zullen ook later rijke vruchten blijven dragen.

Maar daarenboven; VAN HEUSDE blijft leven in zijne

Schriften. Daarin staan zijn geest, zijne denkbeelden, zijn karakter, zijne ontwikkeling, daarin staat hij geheel uitgedrukt. Leest ze veel, M. Vr.! die onnavolgbare *Brieven over hooger onderwijs* en dat *woord uit Zwitserland;* nog treffender na zijn sterven in datzelfde land; leest gijl. vooral in zijne *Socratische school* die gedeelten, waar hij spreekt over de Godgeleerde wetenschappen, en de geest van VAN HEUSDE zal in U blijven leven. Hij zal niet voor u verloren zijn, ook waar zijn mond zwijgt in het stille graf. Boven alles past die beginselen, die leer, toe op onze Godgeleerde wetenschappen en trekt er partij van voor uwe studiën. Volgt het voorbeeld van den onvergetelijken Leermeester na in liefde tot het schoone en goede en ware, in eerbied voor het heilige, in achting voor Evangelie en Christendom. — Zoo zal op het voetspoor, door VAN HEUSDE U gebaand, de beoefening van Letteren en Wijsgeerte de gepaste overgang blijven tot de Godgeleerde Wetenschappen!

Ik heb gezegd.

AANTEEKENINGEN.

(1) bl. Nog eer ik deze bladen ter drukpers overgaf, was ook de beroemde HERINGA ons ontvallen, (18 Januarij 1840,) en onze Hoogeschool en ons vaderland ten tweeden male van een harer grootste sieraden beroofd; en naauwelijks rustte deze oudste onzer Ambtgenooten in het graf en had zijne aardsche loopbaan geëindigd, of de jongste derzelver, de voortreffelijke A. C. G. SUERMAN, van wien zoo hooge verwachtingen waren voor de wetenschap en de lijdende menschheid, op grond zoowel van zijn edel karakter, als van het standpunt, dat hij in een dertigjarigen leeftijd, in de letterkundige, wijsgeerige en geneeskundige Wetenschappen reeds bereikt had, volgde hem in den dood, en liet zijne ouders kinderloos achter. Zoo noodlottig waren de eerste maanden van dezen akademischen jaarkring voor onze Hoogeschool, in weinige maanden van drie harer sieraden beroofd! God beware haar verder! — Twee dagen na den dood van mijnen ambtgenoot HERINGA herdacht ik in mijne eerste Les met mijne Leerlingen de kerkelijke en wetenschappelijk-theologische loopbaan van HERINGA.

(2) *Socratische School*, I, 325—330.

(3) *Socr. School* II, 152—153.

(4) Dit is voortreffelijk en eigenaardig betoogd door den Groningschen Hoogleeraar L. H. PAREAU, *over* VAN HEUSDE's *vorming van toekomende Godgeleerden* in Godg. Tijdschr. *Waarheid in liefde*, 1839, IV.

(5) *Socratische School*, I, 99, 104, 106, 107 en wat hij vervolgens aanvoerde bl. 108 verv. Zie ook over dit onderwerp: GRUNEISEN *de Protestantismo, artibus haud infesto.* Stuttg. 1839.

(6) *Brieven over Hooger Onderwijs*, bl. 106, 125, 126, 246.

(7) *Brieven*, t. a. p. bl. 129, 130.

(8) *ald.* bl. 214, 216, 219, 301 en op vele andere plaatsen.

(9) *Socr. School*, II, 154, 155.

(10) ald. II, 205.

(11) *Brieven*, t. a. p. bl 138, 139.

(12) " " — 254, 256.

DRUKFOUTEN.

bl.	2	reg.	6 verpletterenden,	lees :	verpletterende.
»	4	»	1 toch dan,	»	dan toch.
»	5	»	12 beminnelijken,	»	beminnelijke.
»	12	»	16 beginnen,	»	begonnen.
»	16	»	2 v. o. volk zelve,	»	volk zelf.
»	24	»	3 zedelijke ontwikkeling,	»	zedelijkheid.
»	25	»	9 v. o. *Mensch*	»	*Mensch*,
»	37	»	2 σοφοι,	»	σοφοὶ,
»	40	»	11 zijn levens,	»	zijns levens.
»	46	»	3 (20),	»	(19).
»	—	»	17 (21).	»	(20).
»	48	»	19 (22),	»	(21).
»	55	»	2 v. o. 1838,	»	1839,
»	63	»	3 v. o. verstrekt,	»	versterkt.

3 2044 029 894 961

